

Założenie pałacowe przy ulicy Senatorskiej jako siedziba Mniszchów

dr Alina Barczyk, Katedra Historii Architektury,
Instytut Historii Sztuki Uniwersytetu Łódzkiego

The palace in Senatorska Street as the seat of the Mniszech family

Dr Alina Barczyk, History of Architecture Department,
Institute of Art History, University of Łódź

I.

Pałac Mniszchów w swojej XVIII-wiecznej formie należał do najwybitniejszych przykładów architektury rezydencjonalnej na terenie Warszawy. O szczególnym znaczeniu obiektu zdecydował szereg czynników, do których należało: nowatorstwo projektu, prekursorskie zastosowanie saskich rozwiązań konstrukcyjnych i przemyślane kształtowanie przestrzeni – obejmującej główny korpus, oficyny, parady dziedziniec oraz bogatą kompozycję ogrodową. Szczególnie ważną ideą było dostosowanie obiektu do funkcji ceremonialnych i do oczekiwań właściciela. Dzieje budowy oraz wygląd posesji w czasach saskich pozwalają lepiej zrozumieć dzisiejszy wygląd siedziby Ambasady Królestwa Belgii¹, przez co tym bardziej zasługują na przybliżenie.

The Mniszech Palace in its 18th century form was one of the most outstanding examples of residential architecture in Warsaw. A number of factors contributed to the significance of the building, including its innovative design, precursory application of Saxon structural solutions and well thought-out shaping of the space: the main structure, outbuildings, parade courtyard and the garden composition. A particularly important objective was to adapt the building to the ceremonial functions and to the owner's expectations. The history of the construction and the appearance of the property in the Saxon times allows for a better understanding of the present-day appearance of the seat of the Belgian Embassy¹, which makes it all the more deserving of a closer look.

Ilustracja 1: A. Rizzi-Zannoni, *Plan de Varsovie, bordiura - detal (Pałac Mniszchów)*, 1772 (Śląska Biblioteka Cyfrowa).

Figure 1: A. Rizzi-Zannoni, *Plan de Varsovie, border - detail (Mniszech Palace)*, 1772 (Silesian Digital Library).

Początki pałacu

Spojrzenie na dzieje budowy i architekturę rezydencji przy ul. Senatorskiej warto poprzedzić krótkim zarysem historii parceli o numerze hipotecznym 471. W XV wieku posesją stanowiła własność rodziny Baryczków. Następnie została przejęta przez parafię pod wezwaniem Świętego Krzyża i – w 1556 roku – oddana w tymczasową dzierżawę Zebruskim, jako patronom kościoła. Szczególnie ważnym momentem był zakup w 1624 roku przez podkomorzego wielkiego koronnego Zygmunta Kazanowskiego, który wznosił na tym terenie drewniany dwór, przekazany potem w spadku synowi – Adamowi. Istnienie budowli mieszkalnej w czasach wspomnianego dziedzica zostało potwierdzone przez Adama Jarzębskiego w dziele „Gościniec albo krótkie opisanie Warszawy”, wydany w 1643 roku. „Dwór jasnie wielmożnego J.M.P. Adama Kazanowskiego, marszałka nadwornego koronnego” opisano jako obiekt wyróżniający się dużą skalą, poprzedzony obszernym dziedzińcem. Do siedziby prowadziły dwie drogi dojazdowe, wytyczone od strony ulicy oraz od wału. Pokoje miały być urządzone z „piękną inwencją”². Do bardziej znaczących właścicieli z kolejnych dekad należeli między innymi: podkanclerzy koronny Hieronim Radziejowski (ojciec prymasa Polski, Michała), wojewoda lubelski i podskarbi nadworny koronny Władysław Rey (prawnuk poety Mikołaja) i wojewoda poznański Krzysztof Grzymułtowski.

Znaczące zmiany w zabudowie nastąpiły na przełomie XVII i XVIII wieku. Posesję nabył wówczas wojewoda kaliski Feliks Aleksander Lipski – inicjator budowy murowanego dworu, wzniesionego w pobliżu istniejącej wcześniej, drewnianej siedziby (a nie na jej miejscu). Finalizację prac przy nowym gmachu, wystawionym na miejscu późniejszego Pałacu Mniszchów, uniemożliwiła jednak śmierć właściciela w 1702 roku. Posesja stała się wówczas źródłem nieporozumień między wdową, Urszulą z Krasickich, i księżmi misjonarzami, dążącymi do przejęcia gruntu. Duchowni odstąpili od roszczeń po uzyskaniu zadośćuczynienia w wysokości 3 tysięcy tynfów³. Z perspektywy badań nad architekturą cennym jest, iż – w trakcie trwania sporu – z polecenia zakonników w 1708 roku sporządzono inwentarz, dzięki któremu zagospodarowanie parceli zostało dość precyzyjnie udokumentowane. W wykazie potwierdzono istnienie zarówno dworu drewnianego, jak i murowanego – mającego 20 par drzwi i 34 okna. Otoczenie siedziby tworzyły; regularny ogród z fontannami, aleja lipowa i sad⁴.

The origins of the palace

A look at the history of construction and architecture of the residence in Senatorska Street should be preceded by a brief outline of the history of the parcel of mortgage number 471. In the 15th century the property was owned by the Baryczko family. It was then taken over by the Holy Cross parish and – in 1556 – leased temporarily to the Zebruski family, as patrons of the abovementioned church. A particularly important moment was the purchase in 1624 by Zygmunt Kazanowski, the Great Chamberlain of the Crown, who built a wooden manor house on the site. The existence of a residential building at the time was confirmed by Adam Jarzębski in his work "Gościniec albo krótkie opisanie Warszawy", published in 1643. "The Manor House of the Right Honourable Adam Kazanowski, the Marshal of the Crown" was described as a building distinguished by its large scale, preceded by a spacious courtyard. There were two access roads leading to the residence, laid out from the street and from the rampart. The rooms were to be furnished with "beautiful invention"². Noteworthy owners of the residence in the following decades were: the Crown Sub-Chancellor Hieronim Radziejowski (father of the Primate of Poland, Michael), the Voivode of Lublin and the Court Treasurer of the Crown Władysław Rey (great-grandson of the poet Mikołaj) and the Voivode of Poznań Krzysztof Grzymułtowski.

Significant changes in the buildings took place at the turn of the 17th and 18th centuries. The estate was then purchased by the voivode of Kalisz, Feliks Aleksander Lipski, who initiated the construction of a brick manor house, built in the vicinity of previously existing wooden seat (thus not on its site). However, the completion of works on the new building, erected on the site of the later Mniszech palace, was halted by the death of the owner in 1702. The property then became a cause of disagreement between the widow, Urszula née Krasicka, and the missionary priests who wanted to take over the land. The clergy abandoned their claim after receiving a compensation of 3 thousand tynfs³. From the perspective of architectural research, it is valuable that during the dispute an inventory was made by order of the monks in 1708, thanks to which the development of the parcel was quite precisely documented. The inventory confirms the existence of both a wooden and a brick manor house with 20 doors and 34 windows. The estate was surrounded by a regular garden with fountains, a lime avenue and an orchard⁴.

Kluczowym wydarzeniem w rozwoju przestrzennym parceli było przejęcie przez Józefa Wandalina Mniszcha herbu Końcyc. W świetle najnowszych ustaleń najbardziej prawdopodobnym czasem zakupu był rok 1714. Datację potwierdza zarówno faktografia dotycząca prac budowlanych, jak i fakt, że w 1713 roku magnat otrzymał stanowisko marszałka wielkiego koronnego⁵. Objęcie tak zaszczytnego urzędu było czynnikiem skłaniającym do podejmowania inwestycji architektonicznych, posiadania siedziby dostosowanej do funkcji ceremonialnych i zaznaczenia swojej obecności w przestrzeni urbanistycznej Warszawy. Chęć posiadania pałacu, który wyróżniał się swoją formą i zapoczątkował prekursorskie rozwiązania technologiczne, wpłynęła na koszt budowy. Cenę podniosła też decyzja o częściowej rozbiórce już istniejącego dworu Lipskich – zamiast ograniczenia się do jego rozbudowy. Mniszech nie szczędził jednak środków na obiekt, który miał stanowić jego wizytówkę – kierując się ideą „drzewa i kosztu żałować nie będę”⁶. Pierwsze prace rozpoczęto najpóźniej w 1716 roku. Główną, kluczową część inwestycji przeprowadzono w latach 1717–1718, jednak prace wykończeniowe trwały jeszcze w drugiej połowie lat 20. XVIII wieku. Niezwykłą i nowatorską formę obiektu zawdzięczał architektowi – generałowi Burkhardowi Christophowi von Münnichowi.

The key event in the spatial development of the parcel was the acquisition by Józef Wandalin Mniszech of the Końcyc coat of arms. In light of the most recent findings, the most probable time of purchase was 1714. This dating is confirmed both by the factual data concerning the construction works and by the fact that in 1713 the magnate was appointed the Grand Marshal of the Crown⁵. The assumption of such an honourable office was a factor that encouraged him to undertake architectural investments, to own a residence adapted to ceremonial functions and to mark his presence in the urban space of Warsaw. The desire to have a palace that stood out in terms of its form and pioneering technological solutions affected the cost of construction. The price also increased by the decision to partially demolish the already existing manor house of the Lipski family, instead of limiting works to its extension. However, Mniszech did not spare any funds for this object, which was to be his showpiece – following the idea "I will not spare on wood and costs"⁶. The first works probably started in 1716. The main, crucial part of the investment was carried out in 1717-1718, but the finishing works were still in progress in the second half of the 1720s. The building owes its unusual and innovative form to the architect, General Burkhard Christoph von Münnich.

Ilustracja 2: A. Rizzi-Zannoni, Plan de Varsovie, detal (Pałac Mniszców), 1772 (Śląska Biblioteka Cyfrowa).

Figure 2: A. Rizzi-Zannoni, Plan de Varsovie, border - detail (Mniszech Palace), 1772 (Silesian Digital Library).

II.

Marszałek Józef Wandalin Mniszech – sylwetka właściciela

Ród Mniszców należał w XVIII wieku do ścisłej elity polityczno-społecznej i kulturalnej. Jego pozycję potwierdziła, a zarazem umocniła działalność wyżej wymienionego marszałka wielkiego koronnego, będącego jednym z najbogatszych magnatów w Rzeczypospolitej czasów saskich. Józef Wandalin Mniszech urodził się w 1670 roku jako syn wojewody wołyńskiego Jerzego Jana i Anny z Chodkiewiczów, a zarazem wnuk cioteczny carycy Maryny. Duże znaczenie dla rozwoju przyszłej kariery miał fakt, że otrzymał solidne wykształcenie, a zarazem wychowywał się wspólnie z królewiczem Jakubem Sobieskim. Karię polityczno-wojskową magnata zapoczątkowało objęcie funkcji rotmistrza chorągwi pancernej w 1693 roku, a następnie generała artylerii litewskiej. Powiązania z Wielkim Księstwem wzmacniały osobiste koligacje magnata, który w 1604 roku poślubił miecznikównę litewską Eleonorą z Ogińskich. Po jej śmierci żoną Mniszcha została córka wojewody lubelskiego, Konstancja z Tarłów⁷. Relacje z najpotężniejszymi rodami, wśród nich z Radziwiłłami, sprawiły, że w 1713 roku przyznano mu nominację na urząd marszałka wielkiego koronnego⁸. Funkcja ta sprawiła, że Józef Mniszech stał się zaufanym doradcą Augusta II, a zarazem drugą (po królu) najważniejszą postacią w Rzeczypospolitej⁹. Posiadał liczne dobra i siedziby, spośród których do najważniejszych należały: zamki w Laszkach Murowanych i Dukli, pałac w Dęblinie oraz dwory w Jaworowie i Brzostowicy. Podczas przyjazdów do Warszawy marszałek niejednokrotnie zatrzymywał się na Zamku Królewskim. Pełniona funkcja skłoniła go jednak do wzniesienia okazałej, prywatnej siedziby.

Ilustracja 3: Józef Wandalin Mniszech, Muzeum Narodowe w Krakowie, połowa XVIII wieku.

Figure 3: Józef Wandalin Mniszech, National Museum in Cracow, mid-18th century.

Marshal Józef Wandalin Mniszech - profile of the owner

In the 18th century the Mniszech family belonged to the top political, social and cultural elite. Its position was affirmed and strengthened by the activity of the above-mentioned Grand Marshal of the Crown, who was one of the wealthiest magnates in the Republic of Poland in the Saxon times. Józef Wandalin Mniszech was born in 1670, as the son of Jerzy Jan, Voivode of Volhynia, and Anna Chodkiewicz, and was a second line grandson of Tsarina Maryna. The fact that he received a solid education and grew up together with Prince Jakub Sobieski, was of great importance for his future career. The magnate's political and military career began with the post of captain of the armoured flag in 1693. It is worth mentioning the position of General of the Lithuanian Artillery. Links with the Grand Duchy were strengthened by the magnate's marriage to Eleonora, née Ogińska, a daughter of a Lithuanian "sword-bearer". After her death, the daughter of the Voivode of Lublin, Konstancja née Tarłów⁷, became Mniszech's wife. His relations with the most powerful families, including the Radziwiłłs, meant that in 1713 he was appointed the Grand Marshal of the Crown⁸. This function made Józef Mniszech a trusted advisor of Augustus II, and at the same time, the second (after the King) most important person in the Republic⁹. He owned numerous properties and residences, the most noteworthy of which were the castles in Laszki Murowane and Dukla, the palace in Dęblin and the manors in Jaworowo and Brzostowica. During his visits to Warsaw, the Marshal often stayed at the Royal Castle. However, the function he performed led him to build a magnificent private residence.

III.

Zapomniany twórca pałacu

Warto pokrótce przyjrzeć się postaci architekta, któremu pałac przy ul. Senatorskiej zawdzięczał wybitną i niezwykle nowatorską formę architektoniczną. Archiwalia jednoznacznie potwierdzają, że twórcą odpowiedzialnym za projekt realizacyjny był inżynier wojskowy, generał Burkhard Christoph von Münnich. Przyszły budowniczy warszawskiej rezydencji urodził się 9 maja 1683 roku w Neuenhuntrorf. Swoje życie związał przede wszystkim z wojskiem: odbył służbę w armii alzackiej, a jako major korpusu pieszego brał udział w walkach prowadzonych w różnych częściach Europy – we Włoszech, Niderlandach, czy Francji. Odbywane podróże zaowocowały zdobyciem gruntownej wiedzy dotyczącej różnorodnych typów architektury militarniej, występujących w poszczególnych krajach. Dzięki tym doświadczeniom możliwe było doskonalenie własnej praktyki budowlanej. Jako fortyfikator Münnich został odnotowany między innymi we wschodniej Fryzji.

Ilustracja 4: H. Buchholz, Portret Burkharda Christopa von Münnicha, przed 1780 (Hermitage Museum).

Figure 4: H. Buchholz, Portrait of Burkhard Christoph von Münnich, before 1780 (Hermitage Museum).

The forgotten creator of the palace

It is worth to briefly examine the architect to whom the palace in Senatorska Street owed its outstanding and highly innovative architectural form. The archives unequivocally confirm that the architect responsible for the project was a military engineer, General Burkhard Christoph von Münnich. The future builder of the Warsaw residence was born on 9 May 1683 in Neuenhuntrorf. He spent his life primarily in the army: he served in the Alsatian army, and as a major of the foot corps, he took part in battles in various parts of Europe – in Italy, the Netherlands, and France. His travels resulted in a thorough knowledge of the various types of military architecture in different countries. On account of these experiences, he improved his own building practice. As a fortification engineer, Münnich was active in East Friesland, among other places.

Szczególnie ważnym etapem w karierze inżyniera była służba u władcy Saksonii i Rzeczypospolitej – Augusta II Mocnego. W tym okresie powstał projekt warszawskiego Pałacu Mniszcha. Do spotkania Mniszcha z architektem doszło najprawdopodobniej w Dreźnie, które jednocześnie stanowiło źródło bezpośrednich inspiracji dla form przyszłej rezydencji (świadome nawiązania do siedzib wznoszonych w stolicy Saksonii zostały zapewne wprowadzone zarówno z inicjatywy Münnicha, jak i z woli zleceniodawcy).

Fakt, że nazwisko generała znane jest dziś niemal wyłącznie wąskiemu gronu badaczy historii architektury, wynika z deficytu zachowanych dzieł czy choćby projektów. Twierdza Pietropawłowska w Petersburgu stanowi najsłynniejszą realizację z zakresu architektury militarnej, przy której zaangażowany był Burkhard Christoph von Münnich. Umacnianie fortyfikacji i inżynieria wodna stanowiły główny profil działalności tego twórcy – lecz nie wyłączny. Pałac Mniszcha przy ul. Senatorskiej w Warszawie pozostaje wyjątkowym i jedynym udokumentowanym przykładem budowli rezydencjonalnej zaprojektowanej przez budowniczego z Neuenhuntrorf.

A particularly important stage of his career as an engineer was his service with the ruler of Saxony and the Republic of Poland, Augustus II the Strong. During this period, the design of the Mniszech Palace in Warsaw was developed. The meeting between Mniszech and the architect most probably took place in Dresden, which was also the source of direct inspiration for the forms of the future residence (conscious references to residences erected in the capital of Saxony were probably introduced both on Münnich's initiative and by the will of the commissioning party).

The fact that the name of the general is known today almost exclusively to a narrow circle of researchers of history of architecture, is due to the scarcity of preserved works and projects. The Petropavlovskaya kriepest in St. Petersburg is the most famous military architecture project in which Burkhard Christoph von Münnich was involved. The strengthening of fortifications and water engineering were his main – but not exclusive – activities. The Mniszech Palace in Senatorska Street in Warsaw remains an exceptional and the only documented example of a residential building designed by a builder from Neuenhuntrorf.

Ilustracja 5: F. Truscott, Plan Petersburga – detal: Twierdza Pietropawłowska, 1753.

Figure 5: F. Truscott, Plan of St. Petersburg - detail: Peter and Paul Fortress, 1753.

Należy także zwrócić uwagę na pozycję Münnicha w Rzeczypospolitej. Architekt czynnie uczestniczył w życiu towarzyskim Warszawy i wydawał uczy – także po opuszczeniu kraju w 1721 powracał do polskiej stolicy. Egzemplifikacją uroczystości zorganizowanych przez generała była kolacja z okazji koronacji carycy Anny, która odbyła się 16 maja 1735 roku. Ciekawym przykładem rzemiosła artystycznego związanego z Münnichem pozostaje zastawa stołowa datowana na 1738 rok, wykonana w słynnej, miśnieńskiej manufakturze¹⁰. O randze architekta świadczą też zachowane portrety. Feldmarszałek był na nich przedstawiany w wojskowym, lecz pełnym przepychu stroju, z przypiętymi orderami. W tle pojawiały się na przykład fortyfikacje, a wizerunku dopełniały motywy heraldyczne i inskrypcje – identyfikujące postać i podkreślające najważniejsze z pełnionych funkcji.

The attention should also be drawn to the position of Münnich in the Republic of Poland. The architect actively participated in the social life of Warsaw and gave feasts. The celebrations organised by the general were exemplified by a dinner on the occasion of the coronation of Tsarina Anna, which took place on 16 May 1735. Tableware dating from 1738 and made in the famous Meissen manufactory is an interesting example of artistic craftsmanship connected with Münnich¹⁰. The rank of the architect is also shown by preserved portraits. The Field Marshal was portrayed in military, splendid costume, with distinctions. Fortifications appeared in the background, and the image was complemented by heraldic motifs and inscriptions – identifying the figure and emphasising the most important of his functions.

IV.

Dzieje budowy, czyli dowód nowatorstwa projektu

Dokumentacja etapów prac budowlanych stanowi bardzo cenne źródło wiedzy o architekturze obiektu. Dzięki zachowanej korespondencji, wymienianej pomiędzy właścicielem przyszłego pałacu, architektem i nadzorującym inwestycję Sebastianem Rybczyńskim, możliwe jest także prześledzenie tempa prowadzonych robót, zagadnień technicznych i konstrukcyjnych, jak również problemów napotykaných przez rzemieślników – związanych na przykład z deficytem potrzebnych materiałów. Dzieje wznoszenia pałacu Józefa Wandalina Mniszcha stanowią też egzemplum codziennego funkcjonowania placów budowy. Analogiami dopełniającymi wyobrażenie, jak tego rodzaju inwestycja mogła wyglądać w czasach panowania Wettynów, pozostają obrazy Canaletta (Bernardo Bellotto). Przypomnieć można choćby malowidło zatytułowane „Stare fortyfikacje w Dreźnie”, stworzone w połowie XVIII stulecia¹¹. Na panoramie widoczny jest plac budowy z cieślami montującymi drewniane belki, kamieniarzem i nadzorcą konsultującym się z jednym z rzemieślników, trzymającym w ręku kartę (z projektem, wytycznymi, bądź rozliczeniami). Mimo, iż praca powstała około 30 lat po zakończeniu budowy rezydencji Mniszcha, może być traktowana jak przybliżona wizualizacja tego rodzaju inwestycji – tym bardziej, że przy warszawskiej inwestycji pracowali rzemieślnicy sprowadzeni właśnie w Saksonii.

The history of the construction as a proof of project's innovativeness

Documentation of the stages of construction works is a very valuable source of knowledge about the architecture of the building. Through preserved correspondence, exchanged by the owner of the future palace, and the architect and Sebastian Rybczyński, who supervised the investment, it is also possible to trace the pace of the works, technical and constructional issues, as well as problems encountered by the craftsmen, for example those related to the shortages of necessary materials. The story of Mniszech palace's construction is also a model of everyday functioning of construction sites. Canaletto's (Bernardo Bellotto's) paintings remain as analogies, completing the picture of what such an investment might have looked like during the reign of the Wettins. The painting entitled "Old Fortifications in Dresden", created in the middle of the 18th century¹¹, may serve as an example. It depicts a construction site with carpenters assembling wooden beams, a stonemason and a supervisor consulting one of the craftsmen, holding a card (with a project, guidelines or accounts) in his hand. Despite the fact that the work was created some 30 years after completion of the construction of the Mniszech residence, it may be treated as an approximate visualisation of this type of investment – all the more so because craftsmen imported from Saxony worked on the Warsaw project.

Ilustracja 6: B. Bellotto, Stare fortyfikacje w Dreźnie, Staatliche Kunstsammlungen Dresden, około 1750 (fot. A. Barczyk).

Figure 6: B. Bellotto, Old Fortifications in Dresden, Staatliche Kunstsammlungen Dresden, around 1750 (photo A. Barczyk).

Szczegółowe informacje o aktualnym stanie pałacowej „fabryki” były regularnie przekazywane Józefowi Wandalinowi Mniszchowi i jego małżonce. Inżynier Burkhard Christoph von Münnich dokonał zmian w projektach przygotowanych wcześniej przez innych architektów, uzasadniając swoją decyzję względami funkcjonalnymi i estetycznymi – generał napisał swojemu zleceniodawcy, że obiekt wzniesiony wedle pierwotnej koncepcji „przypominałby raczej koszary niż rezydencję”¹². W liście z 22 kwietnia 1717 roku architekt deklarował, że przed nadjeściem zimy rezydencja zostanie wzniesiona i zadaszona – w praktyce jednak terminu nie dotrzymano i prace zakończyły się dopiero w kolejnym roku. Barwne opisy codziennej sytuacji na placu budowy uzmysławiają, jak skomplikowane okazało się całe przedsięwzięcie.

Detailed information about the current state of the palace «factory» was regularly provided to Mniszech and his wife. The engineer von Münnich made changes to the designs prepared earlier by other architects, justifying his decision with functional and aesthetic reasons – he wrote to his commissioner that the building erected according to the original concept “would resemble barracks rather than a residence”¹². In a letter dated 22 April 1717, the architect declared that the mansion would be built and roofed before the onset of winter – in practice, however, the deadline was not met and work was not completed until the following year. The colourful descriptions of daily situation on the building site make it clear how complicated the whole project turned out to be. Obtaining construction materials was already a difficult task.

Wiele trudu przysparzało już samo pozyskanie materiałów budowlanych: dostawy wapna opóźniały się wskutek niskiego poziomu wody w Wiśle, w dodatku ilość inwestycji prowadzonych w tym czasie w Warszawie sprawiła, że brakowało cegieł. Rybceżyński w swoich listach wyraźnie podkreślał, że pałac jest wznoszony „według trybu saskiego” i od wczesnego etapu prac jest w nim widoczna „cudzoziemska moda i maniera”. Generał postulował, że konieczne jest zaangażowanie niemieckich budowniczych i rzemieślników, mających doświadczenie przy wznoszeniu podobnych budowli, by ambitny projekt mógł być w pełni zrealizowany. Najbardziej oczywistym kierunkiem poszukiwań byli twórcy pochodzący z Saksonii, pracujący wówczas w Warszawie przy przedsięwzięciach królewskich. Zatrudnienie zagranicznych rzemieślników potwierdza, jak wielką wagę marszałek przywiązywał do wyglądu powstającej rezydencji – Niemcy oczekiwali bowiem znacznie wyższego wynagrodzenia, niż Polacy. Stawka, której żądali Sasi była równa kwotom, które wypłacał im August II – dla porównania nadmienić trzeba, że przy inwestycjach senatorskich, magnackich, a nawet kościelnych zarabiano mniej. Na sytuację regularnie żalił się Mniszechom Rybceżyński, zapewniający na przykład: „mam inszych na to miejsce [zamiast Niemców] co się proszą, bo lubo na królewskich robotach tak płacą jak ja dotychczas”. Dodatkowe wzrosty kosztów były generowane przez sposób prowadzenia budowy. Wbrew pozorom i wbrew teom postulowanym w starszej literaturze, nie wykorzystano istniejącej siedziby Lipskich, choć jej powiększenie oraz nadbudowa byłyby rozwiązaniem najłatwiejszym. Weześniejszy dwór w większości rozebrano wedle zaleceń Münnicha, który krytycznie odniósł się do zastanego układu pomieszczeń i znajdujących się w obiekcie ciemnych korytarzy, służących do palenia w piecach, które uznano za „staroświeckie”. Generał nie ograniczył się do niwelacji starych murów. Kilukrotnie burzono nawet fragmenty nowopowstałych ścian: „co tydzień albo dwie niedziele robili, to znowu obalali i nowe z fundamentów w inszym miejscu stawiali”. Kwestie finansowe oraz organizacyjne dodatkowo komplikowało zastosowanie mansardowego dachu. W świetle zachowanych materiałów widoczne jest także bardzo praktyczne podejście Münnicha do wprowadzanych rozwiązań. Architekt koncentrował się na kwestiach użyteczności, na przykład dostosowując rodzaj desek podłogowych do funkcji pomieszczenia i dbając, by posadzka w sali balowej się nie ugięła podczas tańców. Równie ważnym zagadnieniem była chęć zapewnienia bezpieczeństwa i niwelacji zagrożeń związanych z pożarami – co postulował także sam marszałek.

Lime deliveries were delayed due to Vistula's low level of waters as well as bricks shortages caused by the number of ongoing investments in Warsaw at that time. In his letters, Rybceżyński clearly emphasised that the palace was being erected “in the Saxon manner” and from the early stages of works “a foreign fashion and manners” were evident. The General emphasized that it was necessary to involve German builders and craftsmen who were experienced in the construction of similar buildings, so that the ambitious project could be fully implemented. The most obvious direction for the search were Saxon artists, who at the time were working in Warsaw on royal projects. The employment of foreign craftsmen underlines the importance that the Marshal attached to the appearance of the residence under construction, as the Germans expected a much higher salary than the Poles. The rates demanded by the Saxons were equal to the sums paid to them by August II - by comparison, less was earned on senatorial, magnate and even church investments. Rybceżyński regularly complained to Mniszech about the situation, assuring them, for example: “I have others for this place [instead of the Germans] who are asking by themselves, because on royal workplaces they pay as much as I do so far”. Additional cost increases were generated by the manner in which the construction was carried out. Contrary to appearances and the theses postulated in older literature, the existing seat of the Lipski family was not used, although its enlargement and superstructure would have been the easiest solution. The previous manor house was mostly demolished according to the recommendations of Münnich, who was critical of the existing layout of the rooms and the dark corridors in the building used for firing up the stoves, which were considered “old-fashioned”. The General did not limit himself to smoothing of the old walls. On several occasions even sections of the newly constructed walls were demolished: “every week or two they did it, then they toppled it again and put up new ones from the foundations in another place”. Financial and organisational issues were further complicated by the choice of a mansard roof. In light of the preserved materials, Münnich's very practical approach to introduced solutions is also evident. The architect focused on the issues of usability, for example adjusting type of floor boards to the function of the room and ensuring that the floor in the ballroom did not bend during dances. Equally important was a desire to ensure safety and to eliminate the dangers of fire - something also advocated by the Marshal himself.

Całe złożenie pałacowe otrzymało bardzo spójny charakter i było podporządkowane precyzyjnie przemyślanej przez architekta koncepcji. Münnich przygotował bowiem projekty dla bocznych oficyn, kordegardy, a także zabudowań gospodarczych – wśród nich dla stajni i kuchni. Równocześnie prowadzono prace na terenie ogrodu – kształtowano wał, budowano altanę i fontanny, sprowadzano drzewa i winorośle.

The whole palace complex was given a very coherent character and was subordinated to the architect's precisely thought-out concept. Münnich prepared designs for side annexes, the cordegarde, and the outbuildings, including the stables and the kitchen. At the same time work was carried out in the garden - the rampart was shaped, a gazebo and fountains were built, trees and vines were imported.

Ilustracja 7: Pałac przy ul. Senatorskiej w Warszawie. Parter – rekonstrukcja układu wnętrza w drugiej dekadzie XVIII wieku: 1. Sień („Westybul”); 6. Wielka sala („Wielki gabinet”); 11. Reprezentacyjna klatka schodowa („Schody na piętro”); 12. Korytarz; 13. Taras; 2-5. Apartament Pana Domu; 2. Przedpokój; 3. Sypialnia; 5. Gabinet („Gabinet marszałka na archiwum lub bibliotekę”); 5. Pokój; 7-10. Apartament Pani Domu; 7. Garderoba; 8. Gabinet („Gabinet marszałkowej”); 9. Sypialnia; 10. Przedpokój (oprac. A. Barczyk na podstawie rysunków S. Brukalskiego z 1949 roku, pomiarów z 2001 roku, korespondencji z 1717 roku oraz opisu z 1828 roku).

Figure 7: Palace at Senatorska St. in Warsaw. Ground floor - reconstruction of the interior layout in the 2nd decade of the 18th century: 1. Hall (“Vestibule”); 6. The Grand Hall (“Grand Office”); 11. Ceremonial staircase (“Stairs to the first floor”); 12. Corridor; 13. Terrace; 2-5. Master of the house apartment; 2. Hall; 3. Bedroom; 5. Cabinet (“Marshal's office for an archive or library”); 5. Room; 7-10. Lady of the house apartment; 7. Dressing room; 8. Cabinet (“Cabinet of the marshal's wife”); 9. Bedroom; 10. Hall (ed. A. Barczyk based on drawings by S. Brukalski from 1949, measurements from 2001, correspondence from 1717 and a description from 1828).

Opisując aktualny stan pałacu i relacjonując postępy w inwestycji częściowo odnotowywano funkcje pomieszczeń, dzięki czemu możliwe jest hipotetyczne odtworzenie układu wnętrza parteru. Na osi znajdowała się reprezentacyjna sień, do której – zgodnie z powszechnie przyjętym modelem – przylegały apartamenty pana i pani domu. W centrum północnego traktu znajdował się „wielki gabinet”, zwany też „wielką salą dolną” z wyjściem do ogrodu – przeznaczony na ucztę i tańce. Nie mogło też zabraknąć gabinetu pełniącego funkcję biblioteki i archiwum. Na pierwszej kondygnacji wydzielona została też niewielka spiżarnia. Na *piano nobile* prowadziły szerokie, dębowe schody bez „ładnej zakrętki” – ich

Ilustracja 8: Jerzy August Mniszech, Muzeum Narodowe w Warszawie, około 1750.

Figure 8: Jerzy August Mniszech, National Museum in Warsaw, around 1750.

prosty bieg uznano za wygodniejszy. Korespondencja przekazywana Józefowi Mniszechowi w latach 1717-1718 dostarcza też cennych informacji o stolarni okiennej i elementach wykończeniowych. Kamień na odrzwia zamawiano w Szydłowcu, a na posadzki w Gdańsku¹⁴. Szkice okien „jakich tu (...) w żadnym pałacu nie masz” przygotował sam generał. Unikatowość projektów wpłynęła na znaczne podwyższenie kosztów wykonania ram, olowanych okuć i samych szyb. O rozmachu przedsięwzięcia świadczy fakt, że okna na pierwszym piętrze miały wysokość około 3,57 m (na parterze były nieco niższe, ale i tak imponowały swoją skalą). Rybczyński informował marszałka wielkiego koronnego między innymi o tym, że Münnich potrafił nie zaakceptować gotowych ram i krat, jeśli te „się nie podobały” albo zostały wykonane z niewystarczającą starannością.

Korygowanie lub zamawianie nowych elementów sprawiło, że wydatki jeszcze bardziej wzrastały – ale Józef Mniszech nie żałował funduszy na tak prestiżową realizację. Uzupełnianie wyposażenia wnętrza trwało jeszcze w latach 20. XVIII wieku.

When describing the current state of the palace and reporting on the progress of investment, the functions of rooms were partially noted, which makes it possible to hypothetically reconstruct the interior layout of the ground floor. On the axis there was a representative hallway, to which – according to generally accepted model – adjoined the flats of the master and mistress of the house. In the centre of the northern tract was the 'great study', also called the 'great lower room' with an exit to the garden – intended for feasts and dances. There was also a study which served as a library and an archive. A small larder was also located on the first floor. The *piano nobile* was reached by a wide oak staircase without "any swirl" – its straight flight was considered more comfortable.

Correspondence sent to Józef Mniszech in 1717-1718 also provides valuable information on the window woodwork and finishing elements. The stone for the door frames was imported from Szydłowiec, as for the floors, there were attempts to import it from Gdańsk¹⁴. The sketches of the windows "which you do not have here (...) in any palace" were prepared by the General himself. The uniqueness of the designs resulted in a considerable increase in the cost of making the frames, lead fittings and the panes themselves. The scale of the project is evidenced by the fact that the windows on the first floor were about 3.57 m high (on the ground floor they were slightly lower, but still impressive in their scale). Among other things, Rybzyński informed the Grand Marshal of the Crown that Münnich would not accept ready-made frames and grilles if he "did not like them" or were made with insufficient care. Correcting or ordering new elements made expenses rise even further – but Józef Mniszech did not begrudge funds for such a prestigious project. Completing the furnishings continued into the 1720s.

The next important stage of transformation took place after the middle of the century. Józef Wandalin Mniszech was succeeded by one of his two sons, Grand Chamberlain of Lithuania Jan Karol. In 1754, under the guidance of one of the most important architects of the time, Jakub Fontana, work began on partial reparation of the walls, replacing

wymianą niektórych belek i zaprojektowaniem nowego buduaru¹⁵. Trzy lata później nastąpiła zamiana, w wyniku której dotychczasowy właściciel pałacu otrzymał parcelę przy ul. Miodowej, a jego starszy brat, Jerzy August, przejął posesję przy ul. Senatorskiej.

Remont wówczas kontynuowano, a najważniejszym i najbardziej widocznym efektem podjętych działań były: zastąpienie dachu mansardowego czterospadowym i połączenie głównego korpusu ze wschodnią oficyną. Częściowo zmieniono też artykulację elewacji, którą wzbogacono o pilastry. Stan pałacu po powyższych przekształceniach został udokumentowany na malowidle Bernarda Bellotta.

some beams and designing a new boudoir¹⁵. Three years later a change of ownership took place, as a result of which the former owner of the palace received a parcel of land in Miodowa Street, while his older brother, George Augustus, took over the property in Senatorska Street.

The renovation was continued at that time and the most important and the most visible effects of the undertaken actions were: elimination of the mansard roof and joining the main structure with the eastern outbuilding. The articulation of the façade was also partly changed and enriched with pilasters. The state of the palace after these transformations is documented in a painting by Bernardo Bellotto.

Ilustracja 9: B. Bellotto, Pałac Mniszchów w Warszawie, 1779 (Zamek Królewski w Warszawie).

Figure 9: B. Bellotto, Mniszech Palace in Warsaw, 1779 (The Royal Castle in Warsaw).

V.

Architektura pałacu i jej europejska geneza

Główny korpus założono na planie prostokąta o długości 39,5 i szerokości 19,5 m. Pałac Józefa Mniszcha uzyskał dwie kondygnacje z częściowym podpiwniczeniem. Dzięki przekryciu budynku dachem mansardowym poddasze zyskało znaczną wysokość i mogło być przeznaczone na cele użytkowe¹⁶. Fasada miała jedenaście osi, z których trzy środkowe tworzyły ryzalit z nadbudówką zwieńczoną trójkątnym przyczółkiem. Elewacje boczne (wschodnia i zachodnia) były pięciosiowe. Mimo, iż pod kierunkiem generała Münnicha rozbierano i korygowano wcześniejszy przebieg murów, pewne cechy dworu Lipskich pozostały czytelne w XVIII-wiecznej bryle. Pierwotny obrys budowli z wcześniejszego stulecia uwidaczniają wiązania murów w piwnicach. Najstarszą genezę posiadają fundamenty zlokalizowane w środkowej i środkowo-wschodniej części pałacu, co wykazały badania przeprowadzone in situ przez Annę Berdecką pod kierunkiem wybitnego historyka sztuki – prof. Stanisława Lorentza. Badacze przyjrzeni się bryle po zniszczeniach dokonanych w czasie II wojny światowej, w wyniku których odsłonięte zostały relikty poszczególnych faz powstania i przebudowy obiektu. Wniosek potwierdzają również późniejsze

The architecture of the palace and its European origins

The main body is rectangular in plan, 39.5 m long and 19.5 m wide. The palace of Józef Mnisch had two storeys with a partial basement. Owing to the mansard roof, the attic gained a lot of height and could be used for the utility purposes¹⁶. The façade had eleven axes, of which the central three formed a risalit with a superstructure topped with a triangular abutment. The side elevations (east and west) had five axes. Despite the fact that under the guidance of General Münnich the earlier course of the walls was dismantled and corrected, certain features of the Lipski's manor remained distinct in the 18th century mass. The original outline of the building from an earlier century is highlighted in the binding of the walls in the cellars. The foundations located in the central and middle-eastern part of the palace have the oldest origins, which was proved by the research carried out in situ by Anna Berdecka under the supervision of the outstanding art historian, Prof. Stanisław Lorentz. The researchers looked at the body of the building after its destruction during World War II, as a result of which relics of the various phases of its construction and reconstruction were uncovered. The conclusion is also

ekspertryzy architektoniczno-konserwatorskie oraz analizy prowadzone w dzisiejszej siedzibie Ambasady Królestwa Belgii przez piszącą te słowa. Pałac Mnischów łączyły z dworem Lipskich także elementy funkcjonalne: ilość osi widocznych na elewacjach oraz system korytarzowy. Na obu kondygnacjach marszałkowskiej rezydencji istniał układ dwutraktowy, oddzielony wąskimi przejściami dochodzącymi do centralnej sieni (na parterze) i sali (na piętrze).

Charakter bryły pałacu i sąsiadujących z nim oficyn widoczne są już na „Prospekcie” Franza Conrada Schmidta. Ukazana na nim fasada rezydencji, a także – jak wynika z archiwaliów – pozostałe elewacje posiadały podziały ramowe. Okna obu kondygnacji zamknięto prosto i ujęto profilowanymi, uszakowymi obramieniami. Większą dekoracyjnością odznaczały się okna na pierwszym piętrze – wyższe, niż w przyziemiu, wzbogacone o klucz i wsparte na dwóch konsolach. Z mansardowego dachu wyprowadzono lukarny i kominy. Architektura dopełniono dekoracją rzeźbiarską, wprowadzoną między innymi w zwieńczeniach. W centralnym frontonie, w polu tympanonu, widniał relief z motywami heraldycznymi, zapewne obejmującymi herb Kończyc, którym posługiwali się Mnischowie. Figury pełnoplastyczne oraz płaskorzeźbione herby zdobiły także boczne oficyny, ujmując dwa boki dziedzińca.

Na omówienie zasługują nieścisłości w przekazach ikonograficznych. Elewacje ukazane na sztychach i obrazach różnią się proporcjami i umiejscowieniem elementów podziału ramowego. Wedle Schmidta płyciny wieńczyły poszczególne osie, znajdując się bezpośrednio pod linią dachu, za to na przedstawieniach z drugiej połowy XVIII wieku widniały pomiędzy parterem i piano nobile. Drugą wersję można dostrzec na przykład na bordiurze planu Warszawy Pierre'a Ricauda de Tirregaille'a oraz na malowidle Canaletta. Jej wiarygodność potwierdzają zarazem XIX-wieczne sztychy, pocztówki i zdjęcia z pierwszych dekad XX stulecia. Duże znaczenia mają także fotografie wykonane po drugiej wojnie światowej (gdy odsłonięte zostały elementy konstrukcyjne z czasów Józefa Mnischy) oraz obecna bryła siedziby Ambasady, której fasada zachowała pierwotne proporcje. Ponadto wprowadzanie płycin między kondygnacjami było często spotykaną praktyką, stosowaną przez saskich architektów, czego przykładem może być chociażby projekt Nowego Zamku w Grodnie autorstwa Carla Friedricha Pöppelmann.¹⁷

confirmed by later architectural and conservatory expertises and analyses conducted in the present seat of the Embassy of the Kingdom of Belgium by the author of these words. The Mnischs' palace had also functional elements in common with the Lipski manor house: the number of axes visible on the elevations and the corridor system. On both floors of the Marshal's residence there was a two-tract layout, separated by narrow passages leading to the central hall (on the ground floor) and the hall (on the first floor).

The character of the body of the palace and the neighbouring outbuildings can already be seen on the "Prospect" by Franz Conrad Schmidt. The façade of the residence, as well as – according to the archival material – the other façades, have frame divisions. The windows of both storeys were closed straight and framed with profiled ear-shaped frames. The windows on the first floor were more decorative, higher than those on the ground floor, enriched with a key and supported on two consoles. Dormer windows and chimneys were added to the mansard roof. The architecture is complemented by sculptural decoration, introduced among others in the finials. In the central pediment, in tympanum field, there was a relief with heraldic motives, probably including the coat of arms of Kończyc, which was used by the Mnischs. Full-plastic figures and bas-relief coats of arms also decorated side annexes, enclosing two sides of the courtyard.

Inaccuracies in the iconographic accounts are worth discussing. The elevations depicted in engravings and paintings differ in proportions and location of the elements of the framework division. According to Schmidt, the panels crowned individual axes, being directly under the roof line, whereas in the paintings from the second half of the 18th century they were located between the ground floor and the piano nobile. The second version can be seen, for example, on the borders of Pierre Ricaud de Tirregaille's plan of Warsaw and on Canaletto's painting. Its credibility is also confirmed by 19th century engravings, postcards and photographs from the first decades of the 20th century. Photographs taken after the Second World War (when structural elements from the times of Józef Mnisch were uncovered) and the present shape of the Embassy, whose façade has retained its original proportions, are also of great importance. Moreover, the introduction of panels between storeys was a common practice used by Saxon architects, as exemplified by the design of the New Castle in Grodno by Carl Friedrich Pöppelmann.¹⁷

Ilustracja 10: F.C. Schmidt, Prospect von Warschau, detal (Pałac Mnischy), 1740 (Sächsische Hauptstaatsarchiv Dresden).

Figure 10: F. C. Schmidt, Prospect von Warschau, detail (Mnisch Palace), 1740 (Sächsische Hauptstaatsarchiv Dresden).

VI.

Mansardowy dach jako unikalna cecha Pałacu

Najbardziej wyrazisty akcent pałacu stanowił mansardowy dach, którego budowa stanowiła duże wyzwanie. Nowatorska konstrukcja – dobrze znana z saskiej praktyki budowlanej, lecz dotąd niestosowana w Warszawie – miała podkreślić unikatowość rezydencji i prestiż jej właściciela. Do zalet dachu mansardowego (łamanego) należało zarówno podniesienie walorów estetycznych obiektu, jak i zapewnienie dodatkowej przestrzeni, w której – wedle słów pomysłodawcy – można było na przykład suszyć pranie¹⁸. Przygotowania do zadaszenia pałacu trwały równolegle z pracami przy murach i tynkowaniu pokoi. We wrześniu 1717 roku zamówiono dachówkę i żelazne anky, starano się także pozyskać odpowiedniego gatunku drewno na krokwie. Potrzebne materiały nierzadko okazywały się trudnodostępne – taka sytuacja miała miejsce w przypadku 17-metrowych belek, sprowadzanych w listopadzie tego samego roku. Konstrukcja była montowana i korygowana na dziedzińcu, co sprawiło, że osoby podążające ul. Senatorską z zaciekawieniem przyglądały się prowadzonym

The mansard roof as a unique feature of the Palace

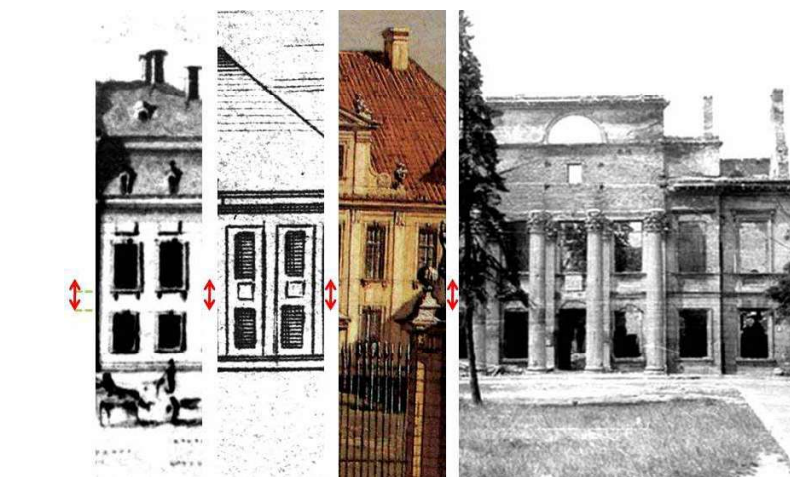
The boldest accent of the palace was the mansard roof, the construction of which posed a challenge. This innovative construction - well known from Saxon construction practice, but not yet used in Warsaw - was to emphasise the uniqueness of the residence and the prestige of its owner. The advantages of the mansard (broken) roof included both the increase of aesthetic values of the building and providing additional space, in which - according to the originator - one could, for example, dry the laundry¹⁸. Preparations for roofing of the palace went on in parallel with work on the walls and plastering the rooms. In September 1717 roof tiles and iron angles were ordered and efforts were made to obtain suitable timber for rafters. The necessary materials were often difficult to acquire, such was the case with the 17 metre long beams which were imported in November of the same year. The construction was assembled and corrected in the courtyard, which gave people following Senatorska Street a chance observe the works with

pracom. W możliwości szybkiej finalizacji prac nie wierzyli niektórzy rzemieślnicy, tymczasowo zatrudniani przy pałacowej „fabryce”¹⁹. Projekt wydawał się niemal utopijny nawet samemu Rybczyńskiemu, który pisał: „śladniej widzę na papierze go [ten dach] rysować, niżeli actu go budować”. Na etapie realizacji koncepcję doprecyzowywano, próbując dostosować między innymi kąt nachylenia połaci dachowych do polskiego klimatu. Cennych rad udzielił cieśla niemieckiego pochodzenia, pracujący jednocześnie przy królewskiej żupie, wznoszonej w tym czasie na warszawskiej Pradze, który przestrzegał, iż konstrukcję „trzeba przyczynić dla śniegów, które na dachach, gdy niskie są, niespadziste w lód się obracają i po tym przez dachówki przeciekają”.

Siedziba Mniszcha, jako pierwsza w stolicy Rzeczypospolitej obdarzona tym rodzajem przekrycia, poprzedziła i zapoczątkowała modę na mansardy, które wprowadzono później na przykład we wzniesionym naprzeciwko Pałacu Błękitnym, czy Pałacu Prymasowskiemu. W późniejszych dekadach analogiczne konstrukcje pojawiały się na całym szeregu prestiżowych obiektów, takich jakich siedziba ministra Heinricha von Brühla przy ul. Wierzbowej. Dachy łamane posiadały bardzo interesującą, europejską genezę. Wywodziły się z Francji, a swoją zwyczajową nazwę zawdzięczały postaci François Mansarta – słynnego, XVII-wiecznego architekta, który przyczynił się do ich popularyzacji.

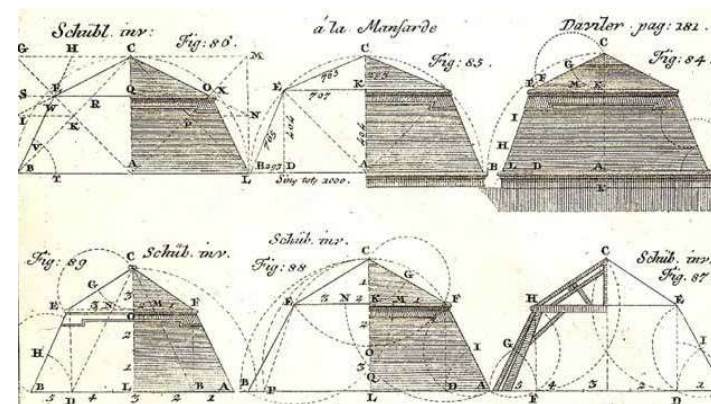
curiosity. Some craftsmen, temporarily employed at the palace “factory”¹⁹, did not believe that the work could be finished quickly. The project seemed almost utopian even to Rybczyński himself, who wrote: “it is easier for me to draw it [the roof] on paper than actually build it”. At the execution stage, the concept was further refined, by adjusting the angle of inclination of roof slopes to the Polish climate. Valuable advice was given by a carpenter of German origin, who at the same time worked at the royal salvage yard, in construction at that time in Warsaw's Praga district, who warned that the structure “should be prepared for snow, which when laying low on the roofs turns into ice and then leaks through the tiles”.

The Mniszech seat, as the first in the capital of the Republic of Poland to have this type of roofing, preceded and initiated the fashion for mansards, which were later introduced, for example, in the Blue Palace erected opposite, or in the Primate's Palace. In later decades such constructions appeared on a number of prestigious buildings, such as the residence of Minister Heinrich von Brühl at Wierzbowa Street. The tile roofs had a very interesting European origins. They derived from France and owed their common name to François Mansart, a famous 17th-century architect, who contributed to their popularisation.

Ilustracja 11: Elewacja Pałacu Mniszchów – detale. Od lewej: F.C. Schmidt, *Prospect von Warschau*, 1740; P. Ricard de Tirregaille, *Plan de la ville de Varsovie*, 1762; B. Bellotto, *Pałac Mniszchów w Warszawie*, 1779; stan w 1948.

Figure 11: Elevation of the Mniszech Palace - details. From left to right: F.C. Schmidt, *Prospect von Warschau*, 1740; P. Ricard de Tirregaille, *Plan de la ville de Varsovie*, 1762; B. Bellotto, *The Mniszech Palace in Warsaw*, 1779; state as of 1948.

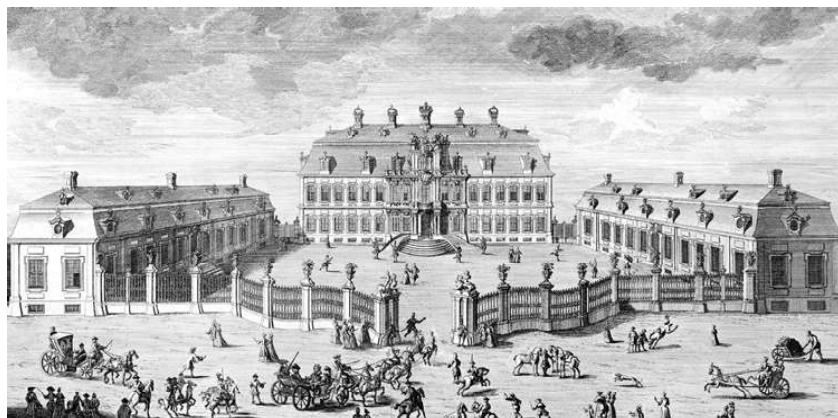

Ilustracja 12: J.J. Schübler, *Geometrische Construirung der Französichen gebrochenen Dächer*, wg Schübler 1731.

Figure 12: J. J. Schübler, *Geometrische Construirung der Französichen gebrochenen Dächer*, after Schübler 1731.

VII.

Na terenach niemieckojęzycznych przejęto i zmodyfikowano ten typ zadania – zmiana kąta nachylenia połączy wynikała przede wszystkim z konieczności dostosowania się do warunków pogodowych tej części kontynentu. Jednocześnie nowa redakcja form była bardziej adekwatna do środkowoeuropejskiej estetyki i do sposobu komponowania brył²⁹. Co oczywiste, w warszawskiej rezydencji Mniszcha wprowadzono dach łamany w odmianie stosowanej w Saksonii, znanej z autopsji zarówno inżynierowi Münnichowi, jak i samemu zleceniodawcy. Najbliższą, bezpośrednią analogią formalną (nie tylko dla przekrycia, ale też dla bryły i kompozycji całego założenia) stanowił Pałac Holenderski, wzniesiony w 1715 roku dla Jakuba Flemminga i ukazany na sztychu Johanna Rudolpha Fäscha.

Ilustracja 13: J.R. Fäsch, Pałac Holenderski w Dreźnie, 1715 (Sächsische Landesbibliothek).

Figure 13: J. R. Fäsch, Dutch Palace in Dresden, 1715 (Sächsische Landesbibliothek).

W drezdeńskiej rezydencji mansardę wprowadzono wprawdzie zarówno w głównym korpusie, jak i w bocznych oficynach, podczas gdy w Warszawie w budynkach ujmujących boki dziedzińca ograniczoną ją do ryzalitowanych, środkowych osi. Podobieństwo form, kształtowanych w tak zbliżonym czasie, pozostaje jednak niezaprzeczalne.

This type of roofing was adopted and modified in German-speaking areas – the change of the roof slope angle was mainly due to the need to adapt to weather conditions in this part of the continent. At the same time, the new redesign of the forms was more adequate to the Central European aesthetics and to the way of composing structures²⁹. Obviously, the Mniszech residence in Warsaw was equipped with a curved roof of a variety used in Saxony, which was known from personal experience to both Münnich and the commissioning party. The closest formal analogy (not only for the roofing, but also for the body and composition of the entire complex) was the Dutch Palace, erected in 1715 for Jakub Flemming and depicted in the engraving by Johann Rudolph Fäsch.

In the Dresden residence, a mansard was introduced both in the main body and in side annexes, while in Warsaw in the buildings enclosing the sides of the courtyard it was limited to the central risalit axes. However, the similarity of forms, shaped in such close time, remains undeniable.

Dziedziniec i ogrodzenie

Obecność dziedzińca poprzedzającego korpus pałacu może się wydawać prostym zabiegiem, warunkowanym przez funkcje czysto użytkowe. W rzeczywistości jednak wydzielenie tego rodzaju placu wynikało z przemyślanej i bardzo złożonej koncepcji funkcjonalno-ideowej. Pałac marszałka wielkiego koronnego był miejscem, w którym podejmowano monarchę, zagranicznych posłów i delegatów, wystanników papieskich oraz najważniejszych magnatów czasów saskich. Tym większą była więc chęć stworzenia przestrzeni ceremonialnej, dostosowanej do bieżących potrzeb i ambicji Mniszcha, a także wpisującej się w najbardziej prestiżową tradycję europejską. Rola dziedzińców paradnych najpełniej wyrażono w założeniu pałacowym w Wersalu – będącym najbardziej oczywistym źródłem porównań i inspiracji. W rezydencji króla Francji podkreślono osiowość, wprowadzając monumentalne ogrodzenie z centralnie usytuowaną bramą. Analogiczne rozwiązanie dostrzec można w całym szeregu realizacji środkowoeuropejskich, wśród nich w Pałacu Mniszchów przy ul. Senatorskiej.

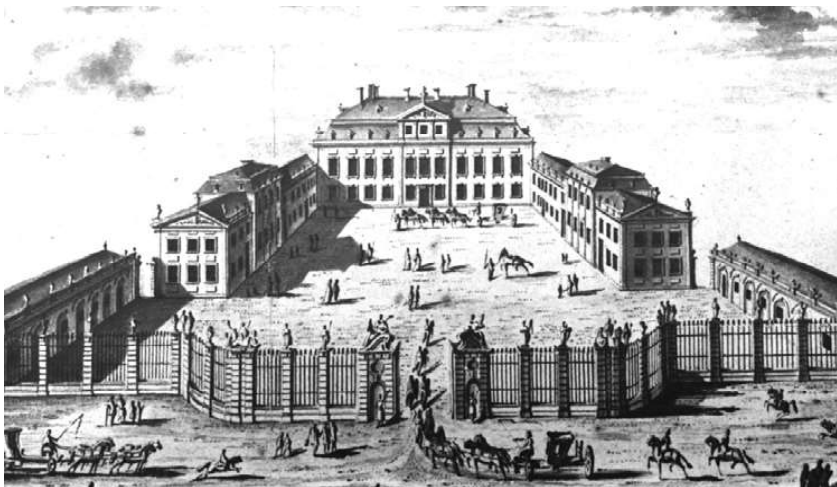
Courtyard and fencing

The presence of a courtyard in front of the main body of the palace may seem like a simple operation, conditioned by purely utilitarian functions. In reality however, the separation of this kind of square was the result of a well-thought-out and very complex functional and ideological concepts. The palace of the Grand Marshal of the Crown was the place where the monarch, foreign deputies and delegates, papal envoys and the most important magnates of the Saxon times were received. This made it all the more important to create a ceremonial space, adapted to Mniszech's current needs and ambitions, and in keeping with the most prestigious European tradition. The role of parade courtyards was most fully expressed in the palace establishment at Versailles – the most obvious source of comparison and inspiration. The residence of the King of France emphasised the central axis by introducing a monumental fence with a centrally located gate. A similar solution, i.e. a centrally located gate, incorporated into the line of the fence, can be found in a number of Central European projects, including the Mniszech Palace in Senatorska Street.

Ilustracja 14: I. Silvestre, Chateau Royal de Versailles vue de l'avant-cour, 1682 (Metropolitan Museum of Art).

Figure 14: I. Silvestre, Chateau Royal de Versailles vue de l'avant-cour, 1682 (Metropolitan Museum of Art).

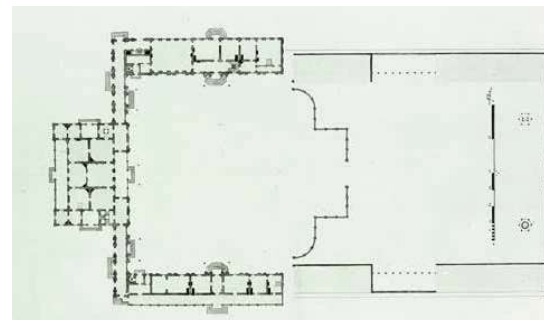

Ilustracja 15: F.C. Schmidt, *Prospect von Warschau, detail (Pałac Mniszcha)*, 1740 (Sächsische Hauptstaatsarchiv Dresden).

Figure 15: F. C. Schmidt, *Prospect von Warschau, detail (Mniszech Palace)*, 1740 (Sächsische Hauptstaatsarchiv Dresden).

W pierwszych dekadach XVIII wieku praktykowano zamykanie trzech boków czworobocznego dziedzińca trzema skrzydłami pałacu. W rezydencji Mniszcha boki dziedzińca ujęto oficynami stanowiącymi niezależne, wolnostojące budynki – podobnie, jak miało to miejsce w drezdeńskim Pałacu Holenderskim. Ujednolicona szata architektoniczna nadawała im jednak spójny charakter. W tym czasie często stosowano rozwiązania, w których *court de honour* okalały trzy skrzydła pałacu, które mimo tego wizualnie bliskie były siedzibie Mniszcha. Ciekawe przykłady takich układów – potwierdzające ich znaczenie i aktualność – stanowiły: Schloss Hoffkoło Wiednia, czy pałace elektorów saskich: Augustusburg w Brühl (przebudowywany od 1725 roku²¹) i Hubertusburg w Wermisdorfie. W ostatniej z wymienionych rezydencji, będącej pałacem myśliwskim, jesień spędzał August II wraz z dworem i gośćmi²². Wśród nich nie mogło zabraknąć polskich magnatów i samych Mniszchów. Podobne rozwiązanie pojawiło się w królewskim Nowym Zamku w Grodnie – mieście, w którym odbywał się co trzeci sejm²³. Z rodzimych przykładów dziedzińców paradyjnych ujętych trzema skrzydłami wspomnieć można chociażby pałac w Wilanowie.

In the first decades of the 18th century a common practice was to close three sides of a quadrilateral courtyard with three wings of the palace. In the Mniszech residence, the sides of the courtyard were enclosed by outbuildings constituting independent, free-standing buildings – similarly to the Dutch Palace in Dresden. However, the unified architectural coat of arms gave them a coherent character. Solutions in which the *court de honour* surrounded the three wings of the palace, which were nevertheless visually close to the Mniszech residence, were often used at that time. Interesting examples of such arrangements – confirming their importance and validity – were: Schloss Hoff near Vienna, or the palaces of the Saxon electors: Augustusburg in Brühl (rebuilt from 1725²¹) and Hubertusburg in Wermisdorf. In the latter residence, which was a hunting palace, August II spent autumn with his court and guests²². Among them were Polish magnates and the Mniszechs themselves. A similar solution appeared in the royal New Castle in Grodno, a city where every third Sejm was held²³. From the domestic examples of parade courtyards framed by three wings, one can mention the palace in Wilanów.

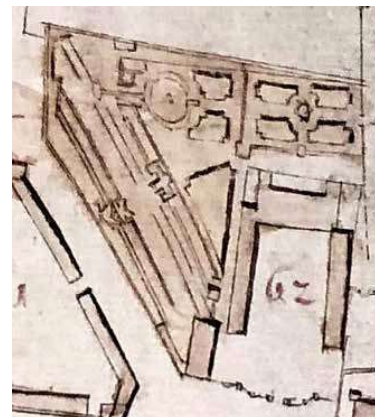

Ilustracja 16: Plan pałacu w Wilanowie, około 1733 (Sächsische Hauptstaatsarchiv Dresden).

Figure 16: Plan of the palace in Wilanów, around 1733 (Sächsische Hauptstaatsarchiv Dresden).

Wyrazisty akcent w przestrzeni urbanistycznej Warszawy stanowiło także ogrodzenie pałacu. Wprowadzanie parkanów zamykających od frontu dziedzińce i jednocześnie wydzielających przestrzeń reprezentacyjno-prywatną stosowano dość powszechnie – zwłaszcza w rezydencjach miejskich. Rozwiązanie wprowadzone przy ul. Senatorskiej wpisywało się w tę tendencję, lecz jednocześnie było unikatowe i prekursorskie.

The fence of the palace was also a distinct accent in the urban space of Warsaw. Fences enclosing the front courtyard and at the same time separating the representative and private space were quite commonly used, especially in urban residences. The solution introduced at Senatorska Street followed this trend, but was at the same time unique and pioneering.

Ilustracja 17: Od lewej: C.F. Hübnér, *Plan Warszawy z okolicami, detail*, 1733, Sächsische Hauptstaatsarchiv Dresden; A. Hiż, H. Jędrzejowski, *Delineacja miasta Warszawy z przedmieściami*, 1771 (Gabinety Rytm BUW).

Figure 17: From the left: C.F. Hübnér, *Plan of Warsaw with its surroundings, detail*, 1733, Sächsische Hauptstaatsarchiv Dresden; A. Hiż, H. Jędrzejowski, *Delineation of the city of Warsaw with suburbs*, 1771 (Print Room of the Warsaw University Library).

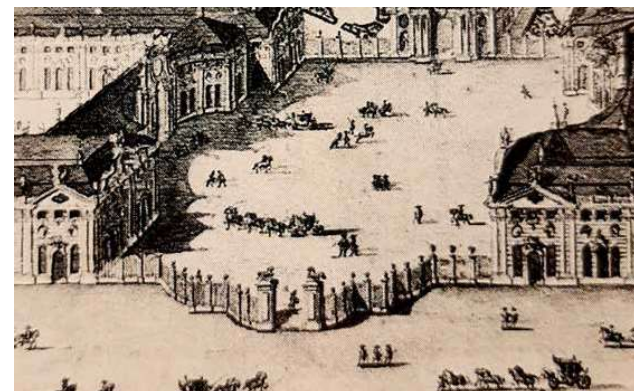
Ogrodzenie uzyskało bardzo dynamiczną formę, widoczną na zachowanych materiałach ikonograficznych: sztychu Schmidta, XVIII-wiecznych planach Warszawy i płótnie Canaletta. W części centralnej parkan został wyłamany i wyprowadzony do przodu (w stronę traktu). Takie rozwiązanie pozwoliło na zaakcentowanie roli dziedzińca, wyróżnienie rezydencji w pejzażu ulicy, a także dostosowanie się do nieregularności obszaru położonego u zbiegu traktów. Jednocześnie znacznie podniesiono walory estetyczne pałacu. Na osi ogrodzenia znajdowała się brama wjazdowa, flankowana filarami, które zwieńczono wolutami dźwigającymi kompozycje rzeźbiarskie. Dekoracyjność i ażurowość ogrodzenia wzmocniono poprzez ustawienie na słupach pełnoplastycznych rzeźb figuralnych. Kompozycja parkanu wzorowana była na budownictwie saskim. Podobnie jak w przypadku brył i dziedzińca, najbliższą i najbardziej oczywistą analogię stanowił Pałac Holenderski wzniesiony w stolicy Saksonii²⁴. Na sztychu Johanna Rudolpha Fäscha, powstałego niecałe dwa lata przed rozpoczęciem prac przy rezydencji Mniszcha, można dostrzec bardzo zbliżoną formę – nieco bardziej dynamiczną, lecz za to ozdobioną jedynie wazami. Obie koncepcje (drezdeńska i warszawska) miały swoje źródło w projektach z początku XVIII wieku, a także w ażurowych strukturach, które na swoich szkieletach prezentował Matthäus Daniel Pöppelmann. Do czytelnych pierwowzorów należał powstały w 1703 roku projekt stajni i ujeżdżalni w Dreźnie, którego autorem był Marcus Conrad Dietze²⁵. W centralnej części tego kompleksu zaplanowano dziedziniec, który poprzedzić miał podwójnie wyłamany parkan, z słupkami zwieńczonymi wazami. Na masywnych filarach bramnych postanowiono umieścić przedstawienia koni, podkreślające funkcję obiektu.

Ilustracja 18: M.D. Pöppelmann. Projekt rezydencji w Dreźnie, 1701-1715 (Sächsische Landesbibliothek).

Figure 18: M. D. Pöppelmann, Project of the Residence in Dresden, 1701-1715 (Sächsische Landesbibliothek).

The fence had a very dynamic form, visible on the preserved iconographic materials: Schmidt's engraving, 18th-century plans of Warsaw and Canaletto's canvas. In the central part the fence was broken and moved forward (towards the tract). Such a solution made it possible to emphasise the role of the courtyard, distinguish the residence in the streetscape, and adjust to the irregularity of the area located at the junction of the routes. At the same time, the aesthetic value of the palace was considerably enhanced. On the axis of the fence there was an entrance gate, flanked by pillars, which were crowned with volutes carrying sculptural compositions. The decorative and openwork character of the fence was enhanced by placing full figural sculptures on the posts. The composition of the fence was modelled on the Saxon architecture. As in the case of the blocks and the courtyard, the closest and most obvious analogy was the Dutch Palace built in the capital of Saxony²⁴. The engraving by Johann Rudolph Fäsch, made less than two years before work began on the Mniszech residence, shows a very similar form - slightly more dynamic but decorated only with vases. Both concepts (Dresden and Warsaw) originated from early 18th century designs and openwork structures presented in sketches by Matthäus Daniel Pöppelmann. Marcus Conrad Dietze's design²⁵ for the stables and riding hall in Dresden from 1703 was one of the clear prototypes. In the central part of the complex a courtyard was planned, which was to be preceded by a double broken fence with posts topped with vases. On the massive gate pillars it was decided to place representations of horses, emphasising the function of the building.

Ilustracja 19: M. Dietze. Projekt dla Dreżna - stajnia i ujeżdżalnia, 1703, wg Heckmann 1996.

Figure 19: M. Dietze, Design for Dresden - stable and riding school, 1703, according to Heckmann 1996.

Wybór scen lub postaci ukazywanych w dekoracji architektonicznej nigdy nie był przypadkowy. Na zachowanych materiałach ikonograficznych można dostrzec szereg atrybutów towarzyszących poszczególnym figurom, takich jak globus, orzeł, czy sfinks.

The choice of scenes or figures depicted in architectural decorations was never random. On the preserved iconographic materials, a number of attributes accompanying individual figures, such as a globe, eagle, or sphinx, can be discerned.

Ilustracja 20: Figury „Perseusza” i „Andromedy” na obrazie: B. Bellotto, Pałac Mniszchów w Warszawie, 1779.

Figure 20: Figures of "Perseus" and "Andromeda" in the painting: B. Bellotto, Mniszech Palace in Warsaw, 1779.

Najbardziej wyrazistą postacią jest mężczyzna z nakryciem głowy, podpierający się na tarczy i wyciągający przed siebie lewą rękę. Podobne pozy nadawano w nowożytnym malarstwie i rzeźbie przedstawieniom Perseusza. Nietypowy kształt czapki bliski jest atrybutowi, który towarzyszył właśnie temu mitologicznemu bohaterowi, czyli hełmowi Hadesa. Heros często był ukazywany z głową Meduzy (umieszczonej na przykład na tarczy) oraz włócznią lub mieczem. Gest wykonywany przez postać ustawioną na parkanie wyraźnie sugeruje, że pierwotnie w dłoni znajdował się jakiś przedmiot – możliwe, że była to broń. Warto też zwrócić uwagę na tak zwane „relacje psychiczne” pomiędzy postaciami.

The most conspicuous figure is a man with a headgear, leaning on a shield and stretching out his left hand in front of him. Similar poses were given to representations of Perseus in modern painting and sculpture. The unusual shape of the cap is close to the attribute that accompanied this mythological hero, i.e. the helmet of Hades. The hero was often depicted with the head of Medusa (placed on a shield, for example) and a spear or sword. The gesture made by the figure placed on the fence clearly suggests that originally there was an object in his hand - possibly a weapon. It is also worth noting the so-called “psychic relations” between the figures.

Ilustracja 21: Od lewej: J. F. Beauvarlet, Perseusz (z serii: Recueil d'estampes d'après les plus célèbres tableaux de la Galerie Royale de Dresde), 1750-1757, detal; J.C. Baquoy, Perseusz i Fineasz, około 1770, Łazienki Królewskie w Warszawie, detal.

Figure 21: Left to right: J. F. Beauvarlet, Perseus (from the series: Recueil d'estampes d'après les plus célèbres tableaux de la Galerie Royale de Dresden), 1750-1757, detail; J.C. Baquoy, Perseus and Phineas, around 1770, The Royal Łazienki in Warsaw, detail.

Wspomniany mężczyzna zwraca się w stronę sąsiedniej, kobiecej sylwetki. Skręty tułowi, układy kończyn i głów sugerują dialog pomiędzy postaciami. Jeśli przyjąć, że identyfikacja Perseusza jest prawdopodobna, drugi posąg najpewniej przedstawiałby jego żonę, Andromedę. Wizerunek tej królowej, który utrwalił się w ikonografii rzeźby europejskiej, był bardzo bliski pozie mniszchowskiej rzeźby²⁶. Wprowadzenie tematów mitologicznych wydaje się jeszcze tym bardziej prawdopodobne, że tego rodzaju nawiązania pozostawały w pełni aktualne, wpisywały się w ówczesną modę, a jednocześnie sięgały do wzorców królewskich. Szczególnie ważnym motywem była głowa Meduzy (obdarzona bogatą symboliką: kojarzona z dziejami Perseusza, Ateną vel Minierwą – boginią mądrości). Przykładowo na portrecie Jana III Sobieskiego ozdobiono nią zbroję monarchy.

Zagadkowość programu wzmacnia imponująca liczba pełnoplastycznych figur, tworzących spójny zespół pod względem nie tylko formalnym, ale z pewnością także ideowym. Na obrazie Canaletta „Pałac Mniszchów w Warszawie” uwagę zwraca też figura nienależąca do grupy widocznej na słupkach parkanu. Przy zbiegu ul. Senatorskiej i ul. Rymarskiej, na placu wydzielonym dzięki uskokowi ogrodzenia, w 1731 roku ustawiono pomnik św. Jana Nepomucena. Autorem monumentu był Giovanni Lievorati. Rzeźba świętego przetrwała do czasów obecnych i mimo zmiany otoczenia pozostaje świadkiem historii tej części stolicy.²⁷

The man in question turns towards the neighbouring female figure. The twists of the torso, the arrangements of limbs and heads suggest a dialogue between the figures. If the identification of Perseus is accepted as probable, the second statue would most likely represent his wife, Andromeda. The image of this queen, which has become established in the iconography of European sculpture²⁶, was very close to the pose of the Mniszech sculpture. The introduction of mythological themes seems all the more probable as such references remained fully up-to-date, were part of the fashion of the time and at the same time referred to royal models. A particularly important motif was the head of Medusa (endowed with rich symbolism: associated with the history of Perseus, Athena vel Minerva - the goddess of wisdom). For example, in the portrait of Jan III Sobieski the monarch's armour was decorated with it. The mysteriousness of the programme is intensified by the impressive number of full-plastic figures which form a coherent ensemble not only in formal, but also in ideological terms. What also attracts attention in Canaletto's painting is a figure which does not belong to the group visible on the fence posts. At the junction of Senatorska Street and Rymarska Street, in the square separated by a fault in the fence, a monument to St John Nepomucen was erected in 1731. The author of the monument was Giovanni Lievorati.²⁷

Ilustracja 22: Od lewej: B. Bellotto, Pałac Mniszchów w Warszawie, detal, 1779; G. Lievorati, Św. Jan Nepomucen (fot. A. Barezcyk, 2017).

Figure 22: Left to right: B. Bellotto, Mniszech Palace in Warsaw, detail, 1779; G. Lievorati, St. John Nepomucen (photo by A. Barezcyk, 2017).

VIII.

Podsumowanie

Kluczową kwestią dla zrozumienia, dlaczego Józef Wandalin Mniszech przeznaczył ogromną kwotę na budowę warszawskiej siedziby, jest spojrzenie na inwestycję przez pryzmat pozycji politycznej i ambicji marszałka. Nowatorska, niespotykana wówczas w mieście forma architektoniczna obrazowała, a zarazem umacniała pozycję właściciela. Pałac stanowił także odpowiedź na zapotrzebowanie na przestrzeń ceremonialną, w której można było odpowiednio pojąć króla, elity władzy, czy zagranicznych posłów. Poszczególne elementy założenia rezydencjonalnego – figura świętego, parkan, dziedziniec – stopniowo i symbolicznie anektowały obszar urbanistyczny i kierowały uwagę ku głównemu korpusowi. O znaczeniu pałacu zdecydował też szereg dalszych czynników, począwszy od prekursorskich i skomplikowanych rozwiązań konstrukcyjnych, przez postać autora projektu, po wprowadzenie świadomych odniesień do budowl wznoszonych na terenie Saksonii. Przedstawiony zarys najważniejszych zagadnień związanych z pierwszym etapem funkcjonowania obiektu uświadamia, że rezydencja przy ul. Senatorskiej była realizacją na europejskim poziomie: niezwykle śmiałą i unikatową.

¹ Fundamenty i mury magistralne pałacu w czasie II wojny światowej doznały uszkodzenia zaledwie w 30%, zostały więc w dużej mierze wykorzystane w trakcie odbudowy (Kraśniński 1959, s. 1; Barczyk 2019, s. 95).

² Jarzębski 1643, s. 121.

³ Naczu srebrnych monet królewskich Rzeczypospolitej Obojga Narodów, których deklarowana wartość była wyższa niż wynosiła to z zawartości srebra.

⁴ Historia posesji o nr kip. 471 do momentu budowy pałacu Mniszchów została zaprezentowana między innymi w pracach: Małczyński 1900, s. 20-21; Berdecka 1951, s. 3-4; Szwankowski 1970, s. 192; Paukowski 2002, s. 107; Kwiatkowski 2009, s. 9-10; Popiołek 2017, s. 205-206; Barczyk 2019, s. 419.

⁵ ZNIO, sygn. DE-8879, k. 109.

⁶ ZNIO, sygn. 2664/I, k. 28. Cytowane słowa zostały zapisane przez Sebastiana Rybczyńskiego (warszawskiego poczmistrza, nadzorującego prace z polecenia Mniszcha i dysponującego przesyłanymi przez niego pieniędzmi), lecz w pełni zgodne są z zasadą przyjętą przez samego marszałka.

⁷ AGAD, AZ, sygn. 2901, s. 979 (wyd. Barczyk 2017, aneks, s. 136); ZNIO, sygn. DE-12436, k. 1.

⁸ ZNIO, sygn. DE-8879, k. 109; PAU, sygn. 1126, passim.

⁹ O roli marszałka wielkiego koronnego w Rzeczypospolitej traktują: Góralski 1998, s. 74-75; Wiśniewski 2015, passim; Barczyk 2021, s. 52, 79-81.

¹⁰ Zastęp opisano na przykład w pracach: Der Menschheit bewahrt 1959, s. 37; Loesch/Pietsch/Ströber 2006, s. 115.

¹¹ Malowidło scharakteryzowano w tomie: Bernardo Bellotto 2011, s. 109.

¹² ZNIO, sygn. 2697/II, k. 173-174.

Conclusion

The key issue for understanding why Józef Wandalin Mniszech allocated a huge sum of money for the construction of his Warsaw residence is to look at the investment from the perspective of the Marshal's political position and ambitions. The innovative architectural form, unprecedented in the city at the time, illustrated and at the same time strengthened the position of the owner. The palace was also a response to the need for ceremonial space, where the king, the ruling elite or foreign deputies could be properly received. The individual elements of the residence - the statue of a saint, the fence, the courtyard - gradually and symbolically annexed the urban area and directed attention towards the main structure. The importance of the palace was also determined by a number of other factors, ranging from pioneering and complex structural solutions, through figure of the author of the project, to introduction of deliberate references to buildings erected in Saxony. The presented outline of the most important issues connected with the first stage of the building's functioning shows that the residence in Senatorska Street was a construction on a European level: extremely daring and unique.

¹ The foundations and magisterial walls of the palace suffered only 30% damage during World War II, so they were largely used during reconstruction (Kraśniński 1959, p. 1; Barczyk 2019, p. 95).

² Jarzębski 1643, p. 121.

³ Silver credit coins of the Polish-Lithuanian Commonwealth, which declared value was higher than the value of silver they contained.

⁴ History of the property of mortgage No. 471 before the construction of the Mniszech Palace was presented in works of: Małczyński 1900, p. 20-21; Berdecka 1951, p. 3-4; Szwankowski 1970, p. 192; Paukowski 2002.

⁵ ZNIO, ref. DE-8879, k. 109.

⁶ ZNIO, ref. 2664/I, k. 28. Quotations originate from letters of Sebastian Rybczyński (the Warsaw postmaster who supervised the works and expenditures of the palace's rebuild) but stay fully in line with orders and observations of the Marshal.

⁷ AGAD, AZ, ref. 2901, p. 979 (ed. Barczyk 2017, appendix, p. 136); ZNIO, ref. DE-12436, p. 1.

⁸ ZNIO, ref. DE-8879, k. 109; PAU, ref. 1126, passim.

⁹ On the role of the Grand Marshal of the Crown in the Republic of Poland, see: Góralski 1998, p. 74-75; Wiśniewski 2015, passim; Barczyk 2021, p. 52, 79-81.

¹⁰ The tableware is described, for example, in the works: Der Menschheit bewahrt 1959, p. 37; Loesch/Pietsch/Ströber 2006, p. 115.

¹¹ The painting is characterized in the volume: Bernardo Bellotto 2011, p. 109.

¹² ZNIO, ref. 2697/II, k. 173-174.

¹³ The history of the palace construction is presented in this text on the basis of manuscript materials: the letters of Sebastian Rybczyński (catalogue no. 2664/I) and Burkhard Christoph

¹⁴ Dziej budowy pałacu prezentowane są w niniejszym tekście na podstawie materiałów rękopiśmiennych: listów Sebastiana Rybczyńskiego (ZNIO, sygn. 2664/I) i Burkharda Christoph von Münnicha (ZNIO, sygn. 2697/II; ZNIO, sygn. 2684/II). Fragmenty korespondencji były też analizowane w pracach: Popiołek 2017, passim; Barczyk 2021, s. 129-141.

¹⁵ Z powodu trwającej wojny północnej kontakty handlowe i artystyczne z Gdańskiem okazały się skomplikowane, przez co zaczęto rozważać zamówienie posadzi w Królewcu, skąd przez Malbork miała być transportowana do Warszawy (ZNIO, sygn. 2664-I, k. 63; Popiołek 2017, s. 216; Barczyk 2021, s. 135).

¹⁶ ZNIO, sygn. 2690/I, k. 55-56; Barczakowa 1970, s. 128; Barczyk 2019, s. 424.

¹⁷ ZNIO, sygn. 2684/II; Berdecka 1951, s. 13.

¹⁸ Podstawową syntezę budownictwa saskiego na ziemiach polskich pozostaje opracowanie: Hentschel 1967, passim.

¹⁹ ZNIO, sygn. 2684/II, s.n. [list z 9 lutego 2017 roku]; Berdecka 1951, s. 13; Barczyk 2019, s. 430, przyp. 46.

²⁰ Jak relacjonował poczmistrz: „Magister cieśla powiada, że taki dach cztery lata trzeba robić” (ZNIO, sygn. 2664/I, k. 71).

²¹ Problematyce dachów mansardowych poświęcono między innymi następujące opracowania: Decker 1715, passim; Zalewski 2009, passim; Hestermann/Rongen 2013, t. 1-2; Saemann 2014, s. 117-123; Zaustrick 2015, s. 65-67, 70-71.

²² Kordt 1965, s. 159, 162-163; Kretschmar 2005, s. 63-64.

²³ Delang 2013, passim; Żarawska-Witkowska 2012, s. 91.

²⁴ Hentschel 1967, s. 285, 289, 291-293; Barczyk 2021, s. 143.

²⁵ Szczegółową analizę form architektonicznych saskiej rezydencji przedstawił: Jacob 2011, s. 89-91; Friedrichs/Hertzig/Karge 2019, s. 59-62, 67.

²⁶ Heckmann 1996, s. 89-90.

²⁷ Barczyk 2021, s. 174. Przykład interpretacji programu ideowego zawierającego postacie Perseusza i Andromedy, wprowadzonego w architekturze rezydencjonalnej, podano w artykule: Scott 1988, passim.

²⁸ Postać włoskiego rzeźbiarza przybliżył artykuł: Wundzyński 2015, s. 354-355.

Bibliografia

Źródła drukowane:

Decker 1715 – Decker Paul, Ausführliche Anleitung zur Civilbau-Kunst, Nürnberg 1715.

Jarzębski 1643 – Jarzębski Adam, Gościńiec albo krótkie opisanie Warszawy, Warszawa 1643.

Opracowania:

Barczyk 2019 – Barczyk Alina, Pałac „jakoś nigdzie w Polsce nie masz”. Saskie inspiracje w architekturze warszawskiej rezydencji marszałka wielkiego koronnego Józefa Wandalina Mniszcha, „Biuletyn Historii Sztuki” 2019, t. LXXXI, nr 3, s. 413–438.

Barczyk 2021 – Barczyk Alina, Rezydencje rodu Mniszchów w czasach saskich. Historia i treści ideowe architektury, Łódź 2021.

Barczakowa 1970 – Barczakowa Aldona, Jakub Fontana: architekt warszawski XVIII wieku, Warszawa 1970.

Berdecka 1951 – Berdecka Anna, Pałac Mniszchów przy ulicy Senatorskiej w Warszawie. Praca magisterska napisana w Instytucie Historii Sztuki UW pod kierunkiem prof. S. Lorentza, Archiwum Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1951.

Bernardo Bellotto 2011 – Bernardo Bellotto, Der Canaletto-Blick, red. Bendfeldt Sabine, Henning Andreas, Oesinghaus Sebastian, Dresden 2011.

von Münnich (catalogue no. 2697/II; catalogue no. 2684/II). Fragments of the correspondence were also analysed in the works of: Popiołek 2017, passim; Barczyk 2021, p. 129-141.

¹⁶ Due to the ongoing Northern War, trade and artistic contacts with Gdańsk proved complicated, which led to consideration of ordering the flooring in Królewiec, from where it was to be transported to Warsaw via Malbork (ZNIO, ref. 2664-I, k. 63; Popiołek 2017, p. 216; Barczyk 2021, p. 135).

¹⁷ ZNIO, ref. 2690/I, k. 55-56; Barczakowa 1970, p. 128; Barczyk 2019, p. 424.

¹⁸ ZNIO, ref. 2684/II; Berdecka 1951, p. 13.

¹⁹ The basic synthesis of Saxon construction in the Polish lands remains the study: Hentschel 1967, passim.

²⁰ ZNIO, ref. 2684/II, s.n. [letter dated Feb. 9, 2017]; Berdecka 1951, p. 13; Barczyk 2019, p. 430, note 46.

²¹ As the postmaster reported: “The carpenter master says that such a roof takes four years to make” (ZNIO, ref. 2664/I, k. 71).

²² The following studies are describing the issue of mansard roofs: Decker 1715, passim; Zalewski 2009, passim; Hestermann/Rongen 2013, p. 1-2; Saemann 2014, p. 117-123; Zaustrick 2015, p. 65-67, 70-71.

²³ Kordt 1965, p. 159, 162-163; Kretschmar 2005, p. 63-64.

²⁴ Delang 2013, passim; Żarawska-Witkowska 2012, p. 91.

²⁵ Hentschel 1967, p. 285, 289, 291-293; Barczyk 2021, p. 143.

²⁶ For a detailed analysis of the architectural forms of the Saxon residence, see Jacob 2011, p. 89-91; Friedrichs/Hertzig/Karge 2019, p. 59-62, 67.

²⁷ Heckmann 1996, p. 89-90.

²⁸ Barczyk 2021, p. 174. An example of the interpretation of the ideological program containing the characters of Perseus and Andromeda in residential architecture is described in: Scott 1988, passim.

²⁹ The figure of the Italian sculptor is introduced in the article: Wundzyński 2015, p. 354-355.

Bibliography

Printed sources:

Decker 1715 – Decker Paul, Ausführliche Anleitung zur Civilbau-Kunst, Nürnberg 1715.

Jarzębski 1643 – Jarzębski Adam, Gościńiec albo krótkie opisanie Warszawy, Warsaw 1643.

Studies:

Barczyk 2019 – Barczyk Alina, Pałac „jakoś nigdzie w Polsce nie masz”. Saskie inspiracje w architekturze warszawskiej rezydencji marszałka wielkiego koronnego Józefa Wandalina Mniszcha, „Biuletyn Historii Sztuki” 2019, vol. LXXXI, no. 3, pp. 413-438.

Barczyk 2021 – Barczyk Alina, Rezydencje rodu Mniszchów w czasach saskich. Historia i treści ideowe architektury, Łódź 2021.

Barczakowa 1970 – Barczakowa Aldona, Jakub Fontana: architect warszawski XVIII wieku, Warszawa 1970.

Berdecka 1951 – Berdecka Anna, Pałac Mniszchów przy ulicy Senatorskiej w Warszawie. Praca magisterska napisana w Instytucie Historii Sztuki UW pod kierunkiem prof. S. Lorentza, Warsaw University Archives, Warsaw 1951.

Bernardo Bellotto 2011 – Bernardo Bellotto, Der Canaletto-Blick, ed. Bendfeldt Sabine, Henning Andreas, Oesinghaus Sebastian, Dresden 2011.

Brukalski 1949 – Brukalski Stanisław, Odbudowa Pałacu Mniszców. Projekt, mps, Archiwum Stołecznego Konserwatora Zabytków, Warszawa 1949.

Delang 2013 – Delang Steffen, Seine Baugeschichte und Seine Stellung innerhalb der europäischen Schlossbaukunst des 18. Jahrhunderts, [w:] Die königliche Jagdresidenz Hubertusburg und der Frieden von 1763, red. Syndram Dirk, Dresden 2013, s. 31–46.

Der Menschheit bewahrt 1959 – Der Menschheit bewahrt. Schätze der Weltkultur – vom Altertum bis zur Gegenwart – von der Sowjetunion vor Kriegsschäden bewahrt, vor Verderb und Zerstörung gerettet und der Deutschen Demokratischen Republik übergeben, oprac. Staatliche Kunstsammlungen Dresden, Dresden 1959.

Friedrich/Hertz/Karge 2019 – Friedrich Kristina, Hertz Stefan, Karge Henrik, Das Japanische Palais in Dresden, Petersberg 2019.

Góralski 1998 – Góralski Zbigniew, Urzędy i godności w dawnej Polsce, Warszawa 1998.

Gurlitt 1917 – Gurlitt Cornelius, Warschauer Bauten aus der Zeit der Sächsischen Könige, Berlin 1917.

Heckmann 1996 – Heckmann Hermann, Baumeister des Barock und Rokoko in Sachsen, Berlin 1996.

Hentschel 1967 – Hentschel Walter, Die sächsische Baukunst des 18. Jahrhunderts in Polen, Berlin 1967.

Hestermann/Rongen 2013 – Hestermann Ulf, Rongen Ludwig, Frick/Knöll Baukonstruktionslehre 2. überarbeitete und aktualisierte Auflage, Wiesbaden 2013.

Jacob 2011 – Jacob Daniel, Barocke Adelspalais in Dresden. Die Bauten, ihre Architekten und Bewohner, Freital 2011.

Kordt 1965 – Kordt Walter, Die Gärten von Brühl, Köln 1965.

Krasiński 1959 – Krasiński Stefan, Resursa Kupiecka – Senatorska 40, mps, Archiwum Stołecznego Konserwatora Zabytków, Warszawa 1959.

Kretschmar 2005 – Kretschmar Frank, Schloss Augustusburg in Brühl – Konzepte für den Wiederaufbau mit Reparatur und Ergänzung, „Jahrbuch Stiftung Preußische Schlösser und Gärten Berlin-Brandenburg“ 2005 (7), s. 63–74.

Kwiatkowski 2009 – Kwiatkowski Marek, Pałac Mniszców w Warszawie – ambasada królestwa Belgii, Warszawa 2009.

Loesch/Pietsch/Stroher 2006 – Loesch Anette, Pietsch Ulrich, Strober Eva, Die Porzellansammlung zu Dresden. China – Japan – Meißen, München 2006.

Lorentz 1982 – Lorentz Stanisław, Pałac Prymasowski, Warszawa 1982.

Malcużyński 1900 – Malcużyński Witold, Rozwój terytorialny miasta Warszawy, Warszawa 1900.

Oleńska 2017 – Oleńska Anna, „Magnificentia principis”. Brühl's Artistic Activities in Poland as a Means of Political Self-Propaganda, [w:] Heinrich Graf von Brühl (1700-1763): ein sächsischer Mäzen in Europa, red. Koch Ute Christina, Ruggero Christina, Dresden 2017, s. 230–247.

Ostrow 2021 – Ostrow Steven, Bernini and the Poetics of Sculpture: The Capitoline „Medusa”, „Arton” 2021, t. 29, nr 1, s. 15–31.

Pawłowski 2017 – Pawłowski Krzysztof Kazimierz, Urbanistyka „à la française”. Tysiąc lat doświadczeń i europejskich innowacji. Dopelnienie obrazu, t. II. Francja nowożytna. Od narodzin absolutyzmu do epoki oświecenia, Kraków 2017.

Perzanowska 1976 – Perzanowska Hugnette, Mniszech Józef Wandalin, [w:] Polski Słownik Biograficzny, t. 21, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1976, s. 474–478.

Popielek 2017 – Popielek Bożena, „Będzie to pałac osobliwej magnificencji...” Rzecz o warszawskim pałacu Józefa Wandalina Mniszcha, marszałka wielkiego koronnego, [w:] Staropolski ogląd świata. Nulla dies sine linea. Księga jubileuszowa dedykowana profesorowi Bogdanowi Rokowi w 70. rocznicę urodzin, red. Kościak Elżbieta, Wołański Filip, Żerelik Rościsław, Toruń 2017, s. 205–218.

Parkowska 2002 – Parkowska Jolanta, Warszawski zespół rezydencjonalny Józefa Wandalina Mniszcha, marszałka wielkiego koronnego, kasztelana krakowskiego, „Prace Naukowe Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej” 2002, t. 2, s. 105–118.

Rafałowiczówna 2000 – Rafałowiczówna Jadwiga, A z Warszawy nowiny te... Listy Jadwigi Rafałowiczówny do Elżbiety Sienawskiej z lat 1710–1720, red. Popielek Bożena, Kraków 2000.

Brukalski 1949 – Brukalski Stanisław, Odbudowa Pałacu Mniszców. Projekt, Archiwum Stołecznego Konserwatora Zabytków, Warsaw 1949.

Delang 2013 – Delang Steffen, Seine Baugeschichte und Seine Stellung innerhalb der europäischen Schlossbaukunst des 18. Jahrhunderts, [in:] Die königliche Jagdresidenz Hubertusburg und der Frieden von 1763, ed. Syndram Dirk, Dresden 2013, pp. 31–46.

Der Menschheit bewahrt 1959 - Der Menschheit bewahrt. Schätze der Weltkultur - vom Altertum bis zur Gegenwart - von der Sowjetunion vor Kriegsschäden bewahrt, vor Verderb und Zerstörung gerettet und der Deutschen Demokratischen Republik übergeben, ed. Staatliche Kunstsammlungen Dresden, Dresden 1959.

Friedrich/Hertz/Karge 2019 - Friedrich Kristina, Hertz Stefan, Karge Henrik, Das Japanische Palais in Dresden, Petersberg 2019.

Góralski 1998 - Góralski Zbigniew, Urzędy i godności w dawnej Polsce, Warsaw 1998.

Gurlitt 1917 - Gurlitt Cornelius, Warschauer Bauten aus der Zeit der Sächsischen Könige, Berlin 1917.

Heckmann 1996 - Heckmann Hermann, Baumeister des Barock und Rokoko in Sachsen, Berlin 1996.

Hentschel 1967 - Hentschel Walter, Die sächsische Baukunst des 18. Jahrhunderts in Polen, Berlin 1967.

Hestermann/Rongen 2013 - Hestermann Ulf, Rongen Ludwig, Frick/Knöll Baukonstruktionslehre 2. überarbeitete und aktualisierte Auflage, Wiesbaden 2013.

Jacob 2011 - Jacob Daniel, Barocke Adelspalais in Dresden. Die Bauten, ihre Architekten und Bewohner, Freital 2011.

Kordt 1965 - Kordt Walter, Die Gärten von Brühl, Köln 1965.

Krasiński 1959 - Krasiński Stefan, Resursa Kupiecka - Senatorska 40, Archives of the Warsaw Capital Conservator of Monuments, Warsaw 1959.

Kretschmar 2005 - Kretschmar Frank, Schloss Augustusburg in Brühl - Konzepte für den Wiederaufbau mit Reparatur und Ergänzung, „Jahrbuch Stiftung Preußische Schlösser und Gärten Berlin-Brandenburg“ 2005 (7), p. 63–74.

Kwiatkowski 2009 - Kwiatkowski Marek, Pałac Mniszców w Warszawie - Ambasada królestwa Belgii, Warsaw 2009.

Loesch/Pietsch/Strober 2006 - Loesch Anette, Pietsch Ulrich, Strober Eva, Die Porzellansammlung zu Dresden. China - Japan - Meissen, München 2006.

Lorentz 1982 - Lorentz Stanisław, Pałac Prymasowski, Warsaw 1982.

Malcużyński 1900 - Malcużyński Witold, Rozwój terytorialny miasta Warszawy, Warsaw 1900.

Oleńska 2017 - Oleńska Anna, „Magnificentia principis”. Brühl's Artistic Activities in Poland as a Means of Political Self-Propaganda, [in:] Heinrich Graf von Brühl (1700-1763): ein sächsischer Mäzen in Europa, ed. Koch Ute Christina, Ruggero Christina, Dresden 2017, pp. 230-247.

Ostrow 2021 - Ostrow Steven, Bernini and the Poetics of Sculpture: The Capitoline "Medusa", Arion 2021, vol. 29, no. 1, pp. 15-31.

Pawłowski 2017 - Pawłowski Krzysztof Kazimierz, Urbanistyka „à la française”. Tysiąc lat doświadczeń i europejskich innowacji. Dopelnienie obrazu, vol. II. Francja nowożytna. Od narodzin absolutyzmu do epoki oświecenia, Kraków 2017.

Perzanowska 1976 - Perzanowska Hugnette, Mniszech Józef Wandalin, [in:] Polski Słownik Biograficzny, vol. 21, Wrocław - Warszawa - Kraków - Gdańsk 1976, pp. 474-478.

Popielek 2017 - Popielek Bożena, „Będzie to pałac osobliwej magnificencji...” Rzecz o warszawskim pałacu Józefa Wandalina Mniszcha, marszałka wielkiego koronnego, [in:] Staropolski ogląd świata. Nulla dies sine linea. Księga jubileuszowa dedykowana profesorowi Bogdanowi Rokowi w 70. rocznicę urodzin, ed. Kościak Elżbieta, Wołański Filip, Żerelik Rościsław, Toruń 2017, pp. 205-218.

Parkowska 2002 - Parkowska Jolanta, Warszawski Zespół rezydencjonalny Józefa Wandalina Mniszcha, marszałek wielkiego koronnego, kasztelana krakowskiego, „Prace Naukowe Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej” 2002, vol. 2, pp. 105-118.

Rafałowiczówna 2000 - Rafałowiczówna Jadwiga, A z Warszawy nowiny te... Listy Jadwigi Rafałowiczówny do Elżbiety Sienawskiej z lat 1710-1720, ed. by Popielek Bożena, Kraków 2000.

Rottermund 1970 – Rottermund Andrzej, Pałac Błękitny, Warszawa 1970.

Saemann 2014 – Saemann Hedda, Dachwerke über den weltlichen Residenzbauten der Barockzeit im Kontext des höfischen Bauwesens, Petersberg 2014.

Scott 1988 – Scott John Beldon, The Meaning of Perseus and Andromeda in the Farnese Gallery and on the Rubens House, „Journal of the Warburg and Courtauld Institutes” 1988, nr 51, s. 250–260.

Sito 2013 – Sito Jakub, Wielkie warsztaty rzeźbiarskie Warszawy doby saskiej: modele kariery, formacja artystyczna, organizacja produkcji, Warszawa 2013.

Szwankowski 1970 – Szwankowski Eugeniusz, Ulice i place Warszawy, Warszawa 1970.

Tomkiewicz 1971 – Tomkiewicz Władysław, Płękno wieloletnie. Sztuka baroku, Warszawa 1971.

Wardzyński 2015 – Wardzyński Michał, Giovanni Lievonti – the Casus of an Italian Sculptor in Early Eighteenth-Century Warsaw, [w:] Artystei znad jezior lombardzkich w nowożytnej Europie. Prace dedykowane pamięci Profesora Mariusza Karpowicza, red. Smolński Mariusz, Sulewska Renata, Warszawa 2015, s. 353–371.

Wiśniewski 2015 – Wiśniewski Krzysztof, Urząd marszałkowski koronny w bezkrólewiach XVII–XVIII wieku (1632–1736), Warszawa 2015.

Zalewski 2009 – Zalewski Paul, Das „Mansarddach” und seine Ursprünge in Frankreich und Deutschland: Umstände, Experimente, Protagonisten, [w:] Dachkonstruktionen der Barockzeit in Norddeutschland und im benachbarten Ausland, red. Zalewski Paul, Petersberg 2009, s. 14–28.

Zaunstock 2015 – Zaunstock Holger, Die Mansarddächer der Franckeschen Stiftungen, Halle 2015, s. 64–71.

Zórawska-Witkowska 2012 – Zórawska-Witkowska Alina, Muzyka na polskim dworze Augusta III, Lublin 2012.

Illustracje:

Wszystkie ilustracje, o ile nie wskazano inaczej, pochodzą z domeny publicznej.

Rottermund 1970 - Rottermund Andrzej, Pałac Błękitny, Warsaw 1970.

Saemann 2014 - Saemann Hedda, Dachwerke über den weltlichen Residenzbauten der Barockzeit im Kontext des höfischen Bauwesens, Petersberg 2014.

Scott 1988 - Scott John Beldon, The Meaning of Perseus and Andromeda in the Farnese Gallery and on the Rubens House, Journal of the Warburg and Courtauld Institutes 1988, no. 51, pp. 250-260.

Sito 2013 - Sito Jakub, Wielkie warsztaty rzeźbiarskie Warszawy doby saskiej: modele kariery, formacja artystyczna, organizacja produkcji, Warsaw 2013.

Szwankowski 1970 - Szwankowski Eugeniusz, Ulice i place Warszawy, Warsaw 1970.

Tomkiewicz 1971 - Tomkiewicz Władysław, Płękno wieloletnie. Sztuka baroku, Warsaw 1971.

Wardzyński 2015 - Wardzyński Michał, Giovanni Lievonti – the Casus of an Italian Sculptor in Early Eighteenth-Century Warsaw, [in:] Artystei znad jezior lombardzkich w nowożytnej Europie. Prace dedykowane pamięci Profesora Mariusza Karpowicza, ed. Smolński Mariusz, Sulewska Renata, Warsaw 2015, pp. 353-371.

Wiśniewski 2015 - Wiśniewski Krzysztof, Urząd marszałkowski koronny w bezkrólewiach XVII-XVIII wieku (1632-1736), Warsaw 2015.

Zalewski 2009 - Zalewski Paul, Das "Mansarddach" und seine Ursprünge in Frankreich und Deutschland: Umstände, Experimente, Protagonisten, [in:] Dachkonstruktionen der Barockzeit in Norddeutschland und im benachbarten Ausland, ed. Zalewski Paul, Petersberg 2009, pp. 14-28.

Zaunstock 2015 - Zaunstock Holger, Die Mansarddächer der Franckeschen Stiftungen, Halle 2015, pp. 64-71.

Zórawska-Witkowska 2012 - Zórawska-Witkowska Alina, Muzyka na polskim dworze Augusta III, Lublin 2012.

Illustrations:

All illustrations, except where indicated otherwise, were sourced in public domain.